

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra psychologie

BILINGVISMUS A OSOBNOST
BILINGUALISM AND PERSONALITY

Bakalářská diplomová práce

Autor: **Bc. Markéta Čajánková**
Vedoucí práce: **Mgr. Klára Machů, Ph.D.**

Olomouc
2018

Ráda bych na tomto místě poděkovala vedoucí své práce Mgr. Kláře Machů, PhD. za podnětné rady, metodické vedení a motivaci. Mgr. Tomášovi Dominikovi děkuji za cenné statistické konzultace. Také bych chtěla poděkovat Heleně Medeiros, Jayovi a rodině Paiva za pomoc a podporu nejen při získávání respondentů. Konečně velké díky patří také mým rodičům, jejichž důvěra a podpora mi umožňuje nadále studovat.

Místopřísežně prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma „Bilingvismus a osobnost“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne 26.3.2018

Podpis .....

Obsah

ÚVOD.....	5
TEORETICKÁ ČÁST	6
1 Bilingvismus	7
1.1 Postoj k bilingvistu z historického hlediska	7
1.2 Výzkumy bilingvistu v současnosti.....	9
1.3 Vymezení pojmu bilingvismus.....	11
1.3.1 Příbuzné pojmy.....	11
1.3.2 Definice bilingvistu	12
1.3.3 Bilingvismus coby interdisciplinární pojem.....	13
2 Osobnost.....	19
2.1 Definice osobnosti	19
2.2 Kulturní podmíněnost osobnosti.....	20
2.3 Osobnostní rysy a pětifaktorový model osobnosti	21
2.4 Národní charakter a národní stereotypy	23
3 Osobnost bilingvního biculturního jedince	24
3.1 Jazyk a kultura	24
3.2 Biculturní jedinec	27
3.3 Psychologické aspekty biculturnosti	28
3.4 Biculturnost a identita	29
3.5 Jazyk coby nositel kultury	30
3.6 Feeling different fenomén	32
VÝZKUMNÁ ČÁST	34
4 Výzkumný problém.....	35
4.1 Výzkumné cíle.....	36
4.2 Hypotézy.....	36
5 Typ výzkumu a použité metody.....	39
5.1 Polostrukturovaný rozhovor	39
5.2 Autoevaluační škála.....	40
5.3 Testová metoda.....	41
6 Sběr dat a výzkumný soubor	44
6.1 Výzkumný soubor	44
6.2 Sběr dat.....	45
6.3 Etické hledisko a ochrana soukromí.....	46

7	Práce s daty a její výsledky	47
8	Diskuze.....	50
9	Závěr	55
	Souhrn	56
	Literatura	58
	Seznam tabulek	62
	Seznam příloh.....	62
	Příloha č. 1: Přepis vybraných odpovědí na otázku po feeling different	
	Příloha č. 2: Část testové baterie v anglickém jazyce	
	Příloha č. 3: Část testové baterie v anglickém jazyce	
	Příloha č. 4: Český a cizojazyčný abstrakt diplomové práce	

Úvod

„*Kolik umíš jazyků, tolikrát jsi člověkem*“ říká jedno staré české přísloví. Jak už to mají přísloví ve zvyku, vyjadřují nějaký léty prověřený lidový poznatek. Určitě tedy v lidské zkušenosti existuje něco, co mu dalo vzniknout.

Na základě vlastní zkušenosti se studiem cizích jazyků a dlouhodobým pobytem v bilingvním prostředí je autorka této práce přesvědčena, že jazyk hraje vůdčí úlohu v lidské schopnosti kategorizovat, popisovat okolní realitu a také o ní specifickým způsobem přemýšlet.

V bilingvním prostředí se často u lidí setkáme s náhledem, že pokud začnou mluvit jiným jazykem, mají pocit, že se *stávají* někým jiným. Mohou se cítit otevřenější, veselejší, nebo naopak vážnější a odměřenější. Tento fenomén už byl v literatuře popsán jako tzv. *feeling different* fenomén (viz Dewaele a Pavlenková, 2003). Naše úvahy nás však zavedly ještě dále: ambicí této práce je odhalit, kam až sahá moc tohoto tolik zkoumaného, a přesto tak záhadného nástroje – lidského jazyka. Může z nás skutečně udělat „dalšího člověka“? Může nám jazyk změnit osobnost?

Práce je rozdělena na teoretickou a výzkumnou část. Teoretická část čerpá z poznatků nejen psychologie, ale také lingvistiky, psycholingvistiky, sociologie a kulturní antropologie. Klade si za cíl prozkoumat téma bilingvismu a podat ucelený a komplexní pohled na to, kdo je vlastně bilingvní jedinec. Dále je v teoretické části práce diskutováno o konceptu osobnosti, zejména z pohledu jejího utváření v různých kulturních (a tedy i jazykových) kontextech. V této části práce bude také čtenář seznámen s vůdčími teoriemi týkajícími se vztahu jazyka a kognitivních procesů, jako je například jazykový relativismus vyjádřený Saphir-Whorfovou kypotézou (viz Chen, Benet-Martínez & Ng., 2013). Podíváme se rovněž na modely současné psycholingvistiky, které se dotýkají změn v myšlení a chování bilingvních jedinců, mezi nimi „Cultural Frame Switching“ a teorie kulturní akomodace (viz Ramírez-Esparza et al., 2006) a „Cultural Context Carrier“ model (viz Chiu & Chen, 2004).

Výzkumná část je pak věnována našemu vlastnímu bádání – hlouběji prozkoumáváme výzkumný problém, zabýváme se procedurou výběru vzorku a sběru dat, detailně je popsán výzkumný soubor. Následně v této části práce přistupujeme k samotné analýze a interpretaci dat a diskutujeme o získaných výsledcích.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Bilingvismus

Ve světě se v současnosti v rámci přibližně 200 suverénních států hovoří zhruba 6900 jazyky. Až dvě třetiny světové populace vyrůstají v dvojjazyčném prostředí, přinejmenším polovina světové populace může být považována za bilingvní – některé odhady hovoří dokonce o 70% populace – a mnoho dalších lidí je multilingvních (Cowles, 2011).

Neměli bychom zapomínat ani na to, že Česká republika má za sebou dlouhou bilingvní historii. Čeština a němčina na našem území zcela běžně koexistovaly až do roku 1947 a česko-slovenský bilingvismus byl záležitostí běžnou ještě v letech velmi nedávných.

V posledních letech je navíc přirozený bilingvismus – jak na našem území, tak i jinde po světě – posílen v důsledku globalizace a volnějšího pohybu pracovních sil. Stoupá také počet jazykově smíšených manželství či partnerství a bilingvních rodin. Je běžnější pracovat v zahraničí, celé rodiny si tam často osvojují nový jazyk.

Ukazuje se, že bilingvismus má dopady na kognitivní vývoj člověka, jeho vzdělávání, sociální začlenění, psychický a emoční rozvoj, sebepojetí a na mnoho dalších sfér. Není proto divu, že zájem o jeho studium dávno překročil hranice lingvistických věd, ale stává se objektem zájmu také ve vědních disciplínách jako je sociolingvistika, sociologie, kulturní antropologie, psycholingvistika a psychologie.

1.1 Postoj k bilingvistice z historického hlediska

Od chvíle, kdy vstoupil bilingvismus do zřetele psychologie, vyvstaly otázky, jak vlastně bilingvismus ovlivňuje psychický vývoj člověka. Dewaele (2015) uvádí, že studium různých psychologických aspektů u bilingvní populace má historii dlouhou více než jedno století. Nejdiskutovanější, a zároveň také nejvíce prozkoumaná, je oblast osvojování si druhého jazyka malými dětmi. Především na tomto poli se zformovaly dva tábory: jeden obhájí bilingvismus coby faktor pozitivně ovlivňující celkový kognitivní vývoj člověka, zastánci druhého tábora naopak poukazují na negativní aspekty bilingvismu.

Pro lepší pochopení obou pohledů je nutné seznámit se s vůdčími teoriemi a studii, které v této oblasti vznikaly již od počátku dvacátého století: První empirické studie pochází z roku 1910. V té době se bilingvistice zabývali především lingvisté: na bilingvních populacích v Severní Americe a Evropě zkoumali, zda existuje vztah mezi bilingvistikou a výkonem v inteligenčních testech, vývojem řeči a akademickým úspěchem. Výzkumy byly

prováděny převážně na imigrantech, případně na minoritních skupinách původních obyvatel, u kterých byla angličtina osvojena až jako druhý jazyk. Z raných výzkumů vyplývalo, že monolingvní jedinci dosahují lepších výsledků v testovaných oblastech, než ti bilingvní (Gönez, 2015).

Poukazovalo se především na to, že bilingvní děti (v porovnání s těmi monolingvními) skórují níže ve verbální inteligenci, vykazují menší schopnosti artikulace, mají chudší slovní zásobu, horší psanou kompozici, horší výsledky ve čtení a dopouštějí se většího počtu gramatických chyb (Bialystok, 2017).

Macnamara (1966, in Gönez, 2015) popsal tento jev jako „balance effect“, tedy efekt vah. Zjednodušeně řečeno se jedná o předpoklad, že pro člověka je přirozené osvojit si pouze jeden jazyk. Osvojí-li si jich víc, bude to vždy na úkor druhého jazyka. S vyšší úrovní jednoho jazyka automaticky přichází úpadek jazyka druhého.¹

Přestože se nám tyto názory můžou z dnešní perspektivy zdát extrémní a založené na předsudcích, držely se v povědomí lidí v první polovině dvacátého století. Nutno dodat, že výsledky raných studií provedených na bilingvních jedincích jsou dnes kritizovány z metodologického pohledu. Rozdíly mezi mluvčími nemusely být způsobeny tolik bilingvismem, jako spíše jiným faktory: nesprávným hodnocením úrovně jazyka, rozdílným společenským statusem, třídou či úrovní vzdělání testovaných osob (Gönez, 2015). Nepochybně je však tyto faktory nutno brát v potaz už vzhledem k charakteru zkoumané populace: bilingvní děti imigrantů se s největší pravděpodobností v těchto faktorech lišily od monolingvních amerických dětí.

Zlomem v chápání bilingvismu se stala studie Peala a Lamberta z roku 1962 (in Lee & Kim, 2011). Podle této studie skórovali bilingvní jedinci lépe jak ve verbálních, tak v neverbálních IQ testech. Z jednotlivých subtestů odvodili, že strukturální inteligence u bilingvních jedinců je mnohem více diverzifikovaná, jedinci vykazují větší flexibilitu v myšlení, větší kreativitu a lepší schopnost divergentního myšlení. Peal a Lambert nicméně nezodpověděli otázku, zda má bilingvismus pozitivní efekt na inteligenci, či zda vyšší inteligence usnadňuje jedinci stát se bilingvním. Na tuto otázku po kauzalitě se pokusili odpovědět Hakuta a Diaz (1985, in Gönez, 2015), se závěrem, že bilingvismus pozitivně ovlivňuje kognitivní vývoj jedince, ne naopak.

---

¹ Pro úpadek jazykových kompetencí při osvojení více jazyků jedincem se v literatuře běžně používá pojem **semilingvismus** (Morgensternová, Šulová, & Schöll, 2011).

Na Peala a Lamberta navázali další autoři, kteří poukazovali na pozitivní vliv bilingvismu na kognitivní vývoj. Otázka po přínosnosti bilingvismu však stále není uspokojivě zodpovězena, oba tábory mají své zastánce a své odpůrce a v posledních desetiletích se setkáme se studiemi, které mluví ve prospěch obou stanovisek.

1.2 Výzkumy bilingvismu v současnosti

V současné době jsou v centru zájmu zkoumání bilingvní děti. Vedou se vášnivé debaty, zda je pro dítě bilingvismus spíše výhoda či nevýhoda, a to především z hlediska jeho školní úspěšnosti. Bilingvní děti se častěji dopouštějí chyb ve výslovnosti, kombinují slova z více jazyků, chybují v gramatických pravidlech a obecně mají menší představu o gramatickém uspořádání jazyků, kterými mluví. Učiteli jsou často posuzováni, že mají chudší slovní zásobu (nicméně musíme brát v úvahu, že učitelé sledují výkon dítěte pouze v jednom jazyce. Reálná slovní zásoba bilingvního dítěte může být mnohem větší než u dítěte monolingvního, vezmeme-li v úvahu také druhý jazyk). Slovní zásoba u bilingvních dětí je poznamenána také tím, že jejich první i druhý jazyk je typicky vázán k nějakému specifickému prostředí (např. mateřský jazyk užívají v rámci rodiny, druhý jazyk ve škole) (Winsler, Díaz, Espinosa & Rodríguez, 1999).

Zdá se, že stran slovní zásoby přetrvává určitý handicap až do dospělosti, protože bilingvní dospělí podávají nižší výkon v úlohách zaměřených na rychlé vybavení si pojmů (Bialystok, 2009).

Gönez (2015) však uvádí, že okolo desátého roku dítěte se ve školách rozdíl smývají a v neverbálních obecných testech inteligence dokonce bilingvní děti lehce převyšují děti monolingvní. Gönez argumentuje tím, že bilingvní mluvčí musí vyvinout větší intelektové úsilí a také více aktivuje řečové funkce, což stimuluje obecný rozvoj intelektu jako takového. Mluvčí je totiž nucen uvědomit si pravidla dvou oddělených jazyků.

Zkoumáním kreativity u dětí se podrobně zabývali Lee a Kim (2011) a již dříve také May, Hill a Tiakiwai (2004, in Gönez, 2015), pokaždé se shodným závěrem, že bilingvní děti vykazují větší kreativitu.

Ve výzkumech bilingvních dospělých výsledky obecně svědčí spíše ve prospěch bilingvismu. Bialystoková (2009) uvádí, že bilingvní jedinci jsou lepší v řešení konfliktů a mají lepší exekutivní funkce. Dle Bialystokové totiž řečová produkce u bilingvního člověka vyžaduje mnohem vyšší aktivaci exekutivních funkcí, především větší schopnost

kontroly a inhibice interferujících podnětů. Tento argument podporuje například i skutečnost, že bilingvní jedinci lépe skórují v Simon-Stroopově testu barev.

Pechhersiha a Berkutova (2013) rovněž předpokládají u bilingvních mluvčích větší schopnost sebekontroly. Bilingvní jedinec musí mít totiž vyvinutou schopnost „přepínání“ (shifting), aby mohl volně přecházet z jednoho jazyka do druhého a nedocházelo k interferencím.

Bilingvní jedinci se rovněž zdají být schopnější restrukturalizace úsudků, ukazuje se také, že jsou citlivější při komunikaci, především v tom smyslu, že dokáží lépe předjímat potřeby posluchače (Genesee, Tucker & Lambert, 1975; Ben Zeev, 1977).

Bilingvní mluvčí také vykazují větší míru meta-lingvistického uvědomění, jsou si dříve vědomi arbitrární povahy jazyka. Raný bilingvismus pozitivně ovlivňuje schopnost naučit se číst (Gönez, 2015).

Současná psycholingvistika a neurolingvistika zkoumá bilingvismus ve vztahu k paměti a emocím: Vzpomínky z dětství a dospívání, které se pojí k mateřskému jazyku, bývají doprovázeny větším emočním nábojem, pokud na ně v tomto jazyce jedinec vzpomíná (Schrauf, 2000).

Velkým tématem současné psycholingvistiky je zkoumání bilingvismu v souvislosti s kognitivním stárnutím. Bialystoková (2011) uvádí, že bilingvní lidé netrpí takovým úpadkem exekutivních funkcí s přibývajícím věkem a že jsou méně náchylní k senilitě a demenci.

Empirické studie z posledních let už kladou větší důraz na metodologickou správnost a přináší sebou i nové teoretické rámce. Je stále zřejmější, že vliv bilingvismu na kognitivní schopnosti, řeč, sociální a emoční rozvoj, úspěšnost vzdělávání a mnohé další aspekty chování do velké míry závisí na následujících faktorech: na sociální situaci, ve které se bilingvní jedinec vyvíjí, a na celkových kompetencích bilingvního jedince (Gönez, 2015).

Bilingvismus souvisí s mnoha psychologickými procesy. Je proto relevantní považovat bilingvismus za důležitý faktor v psychologickém vývoji a funkcích. V posledních letech vzniklo na toto téma mnoho studií, často s protichůdnými výsledky. Výsledky studií mohou být ovlivněny vzájemným působením mnoha různých faktorů, psychologických, sociologických či lingvistických, a velký zřetel musí být proto brán na metodologickou správnost.

1.3 Vymezení pojmu bilingvismus

Bilingvismus je velmi široký pojem a každý si pod ním může představit něco jiného. Tato podkapitola si proto klade za cíl hlouběji prozkoumat tento koncept, porovnat mezi sebou některé definice, zvážit bilingvismus z perspektivy více vědních disciplín a zprostředkovat tak čtenáři komplexní a ucelený náhled na tuto problematiku.

1.3.1 Příbuzné pojmy

Dříve, než se pustíme do definování bilingvismu, bylo by vhodné tento pojem vymežit vůči ostatním příbuzným pojmům. Pojem bilingvismus se skládá ze dvou funkčně důležitých morfémů: „bi“ – prefix převzatý z latiny, znamenající dva, dvojitý; a „lingua“, znamenající jazyk. Bilingvismus je tedy pojem popisující schopnost mluvit dvěma jazyky. Setkáme se samozřejmě i se schopností hovořit více než dvěma jazyky. V literatuře můžeme narazit na dva různé pojmy: polylingvismus a multilingvismus. Tyto pojmy jsou v podstatě synonyma a můžeme je volně zaměňovat. Liší se pouze původem prefixů („poly-“ pochází z řečtiny, zatímco „multi-“ z latiny). O něco častěji se však setkáme s pojmem **multilingvismus** a také já budu ve své práci upřednostňovat tento termín. Pro označení schopnosti mluvit třemi jazyky se používá také termín **trilingvismus**.

Pechhersiha a Berkutova (2013) definují multilingvismus jako používání několika různých jazyků v rámci určité sociální komunity. Rozlišují mezi dvěma typy multilingvismu: **individuálním** a **národním**.

V literatuře můžeme narazit též na termín **diglosie**, který popisuje situaci, kdy dva jazyky existují současně ve stejné geografické oblasti, ale každý z nich má svou funkci a oblast, ve které se typicky používá. Morgensternová, Šulová a Schöll (2011) uvádí jako příklad situaci ve Spojených státech, kdy se jazyk menšin (např. španělština, welština či baskitština) užívá v užších sociálních kontaktech, zatímco jazyk většiny (angličtina) se užívá ve školách a v zaměstnání. Pro tento jev existuje také termín **společenský bilingvismus**.

Termín, který rovněž souvisí s naší tematikou, je **semilingvismus**. Jedná se o nedokonalé ovládnutí jazyka. V současnosti nabyl tento pojem pejorativní nádech, protože se začal používat v souvislosti s přistěhovalectvím, a je zatížen silným politickým podtextem. Setkáme se také s pojmem **semibilingvismus**, který popisuje situaci, kdy bilingvní jedinec dobře ovládá pouze jeden z jazyků. (Morgensternová et al., 2011).

1.3.2 Definice bilingvismu

V nejširším slova smyslu můžeme bilingvismus chápat jako synonymum pro výše zmíněný multilingvismus. Pechhersiha a Berkutova (2013) definují tento fenomén jako užívání několika jazyků v rámci specifického sociálního uspořádání (většinou v rámci státu), kdy každý z jazyků je upřednostňován v určité specifické komunikační situaci. Morgensternová et al. (2011) zase definují bilingvismus jako opak monolingvismu, tedy jako vícejazyčnost obecně.

Macnamara (1967, in Morgensternová et al., 2011) je ve své definici velice velkorosý, když popisuje bilingvismus jako jakoukoliv kompetenci v jiném, než mateřském jazyce, byť by byla minimální. Podobně podle Scherby (1974, in Morgensternová et al., 2011) můžeme za bilingvismus považovat jakoukoliv formu znalosti či studia cizího jazyka.

Pokud bychom se však přiklonili k tomuto pojetí, byla by pak bilingvní většina lidí na planetě. Vnímám však, že mezi pouhou znalostí cizího jazyka a pravým bilingvismem existuje rozdíl, který je potřeba zohlednit.

Proti Macnamarově a Scherbově benevolentní definici vystupuje Bloomfield (1933) se svým požadavkem, že bilingvní člověk musí ovládat dva jazyky na úrovni rodilého mluvčího (in Morgensternová et al., 2011). Podobně Černý (2008) popisuje bilingvismus jako dokonalou znalost dvou jazyků, kdy jedinec vedle svého mateřského jazyka ovládá také některý cizí jazyk. Tady je ale zase nutno namítnout, že takovýto jev je velmi ojedinělý a vzácný. Drželi-li bychom se této definice, za skutečně bilingvního člověka bychom nemohli označit takřka nikoho.

Grosjean (1982) se pokouší vymezit bilingvismus s ohledem na frekvenci používání jazyka. Vymezuje ho jako střídavé používání dvou jazyků, případně jako pravidelné používání dvou a více jazyků. Nutno dodat, že tato definice nezohledňuje míru osvojení si daných jazyků.

Pravidelné používání obou jazyků – v rovině psaní, čtení, poslouchání a mluvy – je obecný požadavek pro zvládnutí dvou jazyků, a při pravidelném užívání samozřejmě můžeme usuzovat o vyšší kompetenci. Nicméně, jak podotýkají Pechhersiha a Berkutova (2013), ani vysoká kompetence v tom kterém jazyce nezajistí, že budeme v obou jazycích stejně schopni porozumět humoru, dialektům a slangu a že budeme stejně schopni diskutovat na politická témata, probírat rutinní záležitosti či vyjadřovat své emoce. I lidé s vysokou kompetencí v obou jazycích v některých oblastech upřednostňují jeden z jazyků.

Hledání jakési „kompromisní“ definice mezi oběma extrémními póly se věnoval Mackey (1962, in Morgensternová et al., 2011), který navrhl, abychom se místo dichotomického posuzování „je/není“ bilingvní pokusili na bilingvismus pohlížet spíše jako na kontinuum a spíše se snažili stanovit si „jak moc“ je daný jedinec bilingvní.

V posuzování míry bilingvismu nám může pomoci 5 různých aspektů, které popsali Baker a Jones (1998, in Morgensternová et al., 2011). U každého bilingvního jedince bychom si mohli všimnout 5 dílčích aspektů:

- 1) Rozlišit, nakolik bilingvní jedinec ovládá a používá dané jazyky.
- 2) Posoudit, do jaké míry jsou u jedince rozvinuty základní jazykové kompetence – porozumění, čtení, psaní, mluvení – u daných jazyků.
- 3) Posoudit, který jazyk je dominantní. Jen vzácně jsou rozvinuty oba na stejné úrovni.
- 4) Uvědomit si okolnosti užívání jazyka. Málokterý bilingvní jedinec má u obou jazyků stejnou kompetenci; případně se jazyky liší svými funkcemi a použitím, vážou se na určitý kontext.
- 5) Brát v potaz, že bilingvní jazyková kompetence se může měnit v čase. Za určitých okolností se slabší jazyk může stát silnějším.

1.3.3 Bilingvismus coby interdisciplinární pojem

Jak je patrné z předchozí kapitoly, bilingvismus je natolik komplexní a široký pojem, že se jen těžko hledá definice, která by postihla všechny jeho aspekty. Stejněmu úskalí čelíme při pokusu bilingvismus klasifikovat. Bilingvismem se zabývá celá řada vědeckých disciplín: psychologie, lingvistika, sociologie, ale i pedagogické disciplíny. Každá disciplína staví do popředí něco jiného a přináší nám různé klasifikace (Pechherschik & Berkutova, 2013).

Nejvíce studií a literatury týkající se bilingvismu najdeme na poli lingvistiky, která se bilingvismu věnuje nejdéle. Mnozí lingvisté se od začátku minulého století pokoušeli bilingvismus různými způsoby definovat a klasifikovat. Při vysvětlování pojmu bilingvismus, se však nemůžeme vázat výhradně na lingvistické definice. S přibývajícimi výzkumy je totiž stále zřejmější, že bilingvismus má velké dopady na jedince v oblasti kognitivních procesů, v oblasti školství a vzdělávání, ale i v oblasti sociálního začlenění apod. Stal se proto velkým tématem také na poli psycholingvistiky a sociolingvistiky.

V následující kapitole se proto pokusíme shrnout poznatky, které nám o bilingvistice a bilingvních jedincích přinesly tyto tři disciplíny.

Lingvistika studuje bilingvistiku především se zřetelem na způsob osvojení si a zvládnutí jazyka. Velkým tématem je osvojování si jazyka v různém období života a také rozdíly v pojmenovávání reality u dvou různých jazyků.

Psycholingvistika se zajímá zejména o vliv bilingvistiky na kognitivní procesy. V současnosti vznikají studie zkoumající vztah bilingvistiky a verbální paměti, vnímání času a prostoru a vztah bilingvistiky a kognitivního stárnutí.

Sociolingvistika nahlíží na bilingvistiku z pohledu komunikativního účelu. Spojuje je s dalšími sociálními korelátory, jako je sociální index (sociální třída, věk, pohlaví apod.) a sociální procesy. V sociologických klasifikacích bilingvistiky je brán zřetel zejména na vztah jazyka a okolí, schopnost přemýšlet v jazyce a schopnost přepínat kódy v závislosti na situaci.

Pro účely našeho výzkumu bylo potřebné stanovit si, jak by měla vypadat zkoumaná populace, jinými slovy, co považujeme za bilingvistiku. Vzhledem k tomu, že v souvislosti s bilingvistikou zkoumáme tak komplexní koncept, jako je osobnost, pokládáme za nezbytné zvážit při výběru cílové populace všechny aspekty bilingvistiky: jazykové, psychologické i sociální.

A. Lingvistická perspektiva

Na poli lingvistiky je vůdčí dělení U. Weinreicha, který klasifikoval 3 typy bilingvistiky: **souběžný** (compound), **koordinativní** (coordinative) a **závislý** (subordinate). V případě souběžného bilingvistiky si jedinec současně osvojuje dva rozlišné jazykové systémy. Z logiky věci tedy vyplývá, že se tak děje již v raném dětství. Typickým příkladem jsou proto děti vyrůstající v bilingvní rodině, kdy každý z rodičů mluví jiným jazykem. V případě koordinativního bilingvistiky se nový jazykový systém osvojuje až dodatečně – jako příklad můžeme uvést imigranta, který si sice perfektně osvojí nový jazyk, ale až po té, kdy již má na dobré úrovni zvládnutý svůj mateřský jazyk. Závislý bilingvistiku je například to, jak se učíme nový jazyk ve školách. Systém druhého jazyka se snažíme vystavět na zásadách fungování rodného jazyka (Pechhershkiha & Berkutova, 2013).

V reálném světě samozřejmě nedokážeme s určitostí zařadit jednotlivé typy bilingvistiky do těchto 3 kategorií. Velký vliv na osvojení si jazyka jedincem mají rovněž individuální předpoklady k naučení se jazyku – i v případě, že jsou dodrženy optimální podmínky pro osvojení si obou jazyků, ne každý jedinec bude schopen naučit se je stejně

dobře. A naopak i v případě omezených možností komunikace jsou někteří jedinci schopni osvojit si jazyk na velmi dobré úrovni (Pechhersiha & Berkutova, 2013).

Bereme-li v potaz věk člověka při osvojení si druhého jazyka, pak můžeme bilingvismus rozdělit na **simultánní** (souběžný) a **sukcesivní** (též konsekutivní nebo následný). Simultánní bilingvismus označuje situaci, kdy si jedinec souběžně osvojuje dva jazyky od narození či raného věku. Pokud si jedinec osvojí druhý jazyk až po dosažení určitých kompetencí v jazyce prvním, hovoříme o konsekutivním bilingvistu (Morgensternová et al., 2011). Jedná se téměř o synonyma pro výše uvedený bilingvismus souběžný a koordinativní dle Weinreicha.

Černý (2008) rovněž dělí bilingvismus dle věku osvojení. Nicméně všímá si také hlavního úskalí sukcesivního bilingvistu: znalost mateřského jazyka může stěžovat zvládnutí jazyka druhého, protože jedinec má tendence zavádět prvky mateřského jazyka i do všech dalších nových jazyků. Děje se to na všech jazykových rovinách: na rovině výslovnosti, přízvuku, ale i gramatických struktur atd.

V závislosti na prostředí, ve kterém dochází k osvojení si druhého jazyka, rozlišujeme bilingvismus **přirozený** (primární), kdy si jedinec osvojí druhý jazyk přímo v prostředí domova nebo při dlouhodobém pobytu v zahraničí, a **umělý** (sekundární). Za sekundární bilingvismus považujeme ten, kdy se jedinec naučí cizí jazyk v rámci systematické výuky. Zvláštní případ, který stojí jakoby na pomezí obou těchto kategorií, je tzv. **intencionální** bilingvismus. O intencionálním bilingvistu mluvíme v případě rodičů se shodným mateřským jazykem, přičemž jeden z rodičů cíleně používá při komunikaci s dítětem jiný jazyk, než mateřský (Morgensternová et al., 2011).

Další aspekt, který můžeme brát v zřetel, je rovnováha mezi dvěma jazyky. Jen ve velmi vzácných případech má bilingvní jedinec zcela vyvážené kompetence v obou jazycích. V takovém případě mluvíme o bilingvistu **vyváženém**. Mnohem častější je ale situace, kdy je jeden z jazyků – běžně mateřský – dominantní. Mluvíme pak o **nevyváženém** bilingvistu (Reber & Reber, 2001).

B. Psycholingvistická perspektiva

Mezi vůdčí psycholingvistické koncepce můžeme zařadit například klasifikaci Karlinskeho (2007, in Pechhersiha & Berkutova, 2013). Tato klasifikace vychází z teorie učení a rozlišuje bilingvismus **přirozený** a **umělý**. V prvním případě se jedná o osvojení jazyka coby výsledek učení se přímo v cizojazyčném prostředí. Tento proces typicky nastává

v případě imigrace do zahraničí. Hlavním cílem je zde porozumět konverzaci, adekvátně odpovídat, domluvit se. Znalost gramatiky je zde spíše okrajová.

O umělém bilingvistu hovoříme v případě osvojení si jazyka v uměle vytvořených podmínkách pro učení se jazyku. Důraz je kladen na znalost gramatiky a formální správnost. Zvládnutí jazyka na této úrovni je například požadavek na učitele jazyka.

Dle jazykových kompetencí v nedominantním jazyce dělíme bilingvistus na **receptivní, reproduktivní a produktivní**. V prvním případě jedinec porozumí slyšenému, v druhém případě je schopen reprodukovat čtené a slyšené, na nejvyšší úrovni (produktivní bilingvistus) je jedinec schopen reprodukovat, ale i vytvořit správná a smysluplná tvrzení (Pechherskiha & Berkutova, 2013).

C. Sociolingvistická perspektiva

Sociolingvistiku zajímá zejména používání dvou nebo více jazyků ve velkých sociálních skupinách, nejčastěji v mezinárodních státech (Černý, 2008). Tato vědní disciplína nám přinesla pojmy **individuální a národní** (někdy též masový) bilingvistus (Pechherskiha & Berkutova, 2013). V prvním případě se jedná o jednotlivé členy společnosti, kteří ovládají jiný jazyk než společnost, zatímco v případě druhém mluvíme o celé populaci nebo regionu.

Setkáme se s různými bilingvními situacemi. Většinou záleží na sociálním prostředí, ve kterém se bilingvistus rozvíjí. Ze sociálního pohledu studujeme lidi, kteří jsou členy heterogenních komunit či skupin, ve kterých se vyskytuje různá hierarchie z hlediska jazyka, etnicity, kultury a náboženství (Gönez, 2015). Z tohoto pohledu můžeme rozlišit **aditivní a subtraktivní** bilingvistus.

V aditivních bilingvních situacích jsou národnosti, jazyk a kultury v heterogenních komunitách rovnocenně oceňované, a všechny požívají zhruba stejného statusu. Aditivní individuální bilingvistus vzniká v důsledku aditivní situace, ve které je osvojení si druhého jazyka žádoucí cíl. Druhý jazyk je osvojován až po osvojení si jazyka mateřského. Takovýto bilingvistus není typický jazykovým přepínáním (tzv. language shift). To znamená, že jeden jazyk není osvojován na úkor druhého. Druhý jazyk se rozvíjí jako doplněk k tomu prvnímu, který je nadále udržován. Osobnostní rozvoj v prostředí aditivního bilingvistu je komplexnější, než v čistě monolingvním prostředí, a navíc umožní jedinci hlubší rozvoj jeho osobních dispozic (Gönez, 2015).

Naproti tomu subtraktivní situace je taková, kdy prostředí upřednostňuje určitou etnicitu, jazyk či kulturu. V těchto případech je jazyk s nižším statusem často nahrazován preferovaným jazykem. Jazyk s vyšším statusem je často učen na úkor původního jazyka, což vyústí ve snížení schopnosti používání jazyka prvního (a to zejména v procesu přemýšlení) nebo to dokonce vede k nedostatečným kompetencím v obou jazycích, k tzv. dvojitému semilingvistu. Může to mít navíc následky i na dalších aspektech osobnosti, jako je intelektový, sociální či emocionální vývoj nebo studijní dovednosti (Gönez, 2015).

Na tomto místě je nutné dodat, že aditivní a subtraktivní bilingvistismus jsou dva extrémní protipóly, nikoli dvě výlučné kategorie, do kterých bychom mohli jednotlivé případy bilingvistu rozřadit. Většina případů se pohybuje na škále někde mezi těmito dvěma póly.

Sociolingvistika rovněž používá pojmy **koordinativní** a **závislý** (subordinativní) bilingvistismus. Rozhodující kritérium je zde ale schopnost přemýšlet v jazyce. U závislého bilingvistu je jeden z jazyků dominantní a jedinec v tomto jazyce přemýšlí. Za koordinativní je považován ten případ bilingvistu, kdy je jedinec schopen přemýšlet v obou jazycích, podle toho, který zrovna používá (Pechhersiha & Berkutova, 2013).

Bilingvistismus se dá také posoudit z hlediska kontaktu jazyka a myšlenkových procesů. Z tohoto pohledu rozlišuje literatura bilingvistismus **čistý** a **smíšený** (Scherba, 1974, in Pechhersiha & Berkutova, 2013). U Hamerse a Blanca (2000) se setkáme s názvy **komplexní** a **korelovaný**. Verechagin (1969, in Pechhersiha & Berkutova, 2013) pro stejný jev používá termíny **přímý** a **nepřímý**. V případě komplexního (čistého či přímého) bilingvistu existují pro oba jazyka dva oddělené systémy. Řeč přímo odráží myšlenkový proces a jedinec pro komunikaci v jednom jazyce nevychází ze znalostí o jazyce druhém. Volba užití jednoho z jazyků závisí čistě na situaci. Smíšený (korelovaný či nepřímý) bilingvistismus se projevuje tím, že zde chybí přímá návaznost na myšlenku a zapojují se sekundární mechanismy. To znamená, že při komunikaci v cizím jazyce jedinec neustále překládá ze svého mateřského jazyka, případně prokládá mluvu výrazy z mateřského jazyka. Druhý jazyk se učí tak, že jej staví na základech mateřského jazyka a oba jazykové systémy jsou proto propojené. K dosažení komunikačního záměru v jedné situaci jsou použity oba jazyky (Hamers & Blanc, 2000). V takovém případě ale rodný jazyk neustále poznamenává jazyk druhý, jelikož zůstává zachována kategorizace reality z rodného jazyka.

Černý (2008) si všímá, že pokud se snažíme zvládnout cizí jazyk, velmi často nám chybí nutnost používat jej soustavně v každodenních situacích, jako tomu bylo u jazyka mateřského. Talent se podle Černého značně přeceňuje, jelikož mateřský jazyk zvládne každý člověk bez výjimky a je-li v lingvisticky příznivých podmínkách (např. pobývá-li v zahraničí a je odkázán výhradně na komunikaci v cizím jazyce), může si stejně dobře osvojit i jazyk cizí.

Hamers a Blanc (2000) dále klasifikují bilingvismus v závislosti na věku, kdy došlo k osvojení si druhého jazyka. Dělí bilingvismus na 1) **časný**, kam spadá bilingvismus **synchronní** (oba jazyky jsou považovány za rodný) a **následný** (sequential) (druhý jazyk osvojen do 10. roku života), 2) **mladický** (juvenile) a 3) **dospělý** (adult).

2 Osobnost

Abychom dokázali lépe pochopit vztahy mezi jazykem a osobností, které budou následně empiricky zkoumány v praktické části práce, je dobré si připomenout, jak psychologie chápe koncept osobnosti. Tato kapitola se také pokusí přiblížit, jaké mechanismy jsou zapojeny při utváření osobnosti a jakou roli v tomto procesu může sehrát kultura a v konečném důsledku také jazyk.

2.1 Definice osobnosti

Říčan se domnívá, že můžeme na osobnost nahlížet dvojím způsobem. Zaprvé jako na psychickou individualitu jedince, kdy se osobností rozumí „*osobitost, odlišnost jedince od jiných jedinců, zejména od jedinců téhož věku a kultury*“ (Říčan, 2010, 13). Druhým způsobem lze vnímat osobnost jako strukturu celku psychiky. Osobnost lze z tohoto úhlu pohledu rozčlenit na jednotlivé relativně samostatné složky. Každá tato složka plní určitou funkci a osobnost je právě integrovaná souhra všech těchto složek (Říčan, 2010).

Nakonečný uvádí, že osobnost je „*individuální celek dispozic k psychickým reakcím, který způsobuje, že v téže situaci reagují různí lidé různě a že tyto reakce vykazují určitou jednotu citění, myšlení, vnímání, představ a snah*“ (Nakonečný, 1995, 9). Nahlíží tedy na osobnost jako na jakousi jednotu dílčích funkcí, systém interindividuálně rozdílných dispozic, na jehož základě lze smysluplně interpretovat vnější projevy, tedy chování.

Drapela definuje osobnost jako „*dynamický zdroj chování, identity a jedinečnosti každé osoby*“ (Drapela, 1997, 14), přičemž chování zahrnuje procesy jako je myšlení, rozhodování, emoce, sociální interakci, tělesné činnosti a další.

Cakirpaloglu (2012) se pokusil o syntézu definic osobnosti a dochází k závěru, že osobnost pro psychology představuje jakýsi systém, který v sobě propojuje jedincův charakter, temperament, schopnosti a konstituční vlastnosti. Většina psychologů se rovněž shoduje na to, že tento systém jedinečných vlastností a projevů člověka je relativně stabilní.

Cakirpaloglu k tomuto souhrnnému pojetí připojuje důležitý poznatek, totiž že „*osobnost vždy implikuje člověka zejména jako uvědomělé, socializované jsoucn*“ (Cakirpaloglu, 2012, 19). Tím se rozumí, že osobnost člověka musíme vnímat také ve vztahu k jeho okolí. Nesmíme opomenout, že okolí sehrává zcela zásadní faktor při formování lidské osobnosti. Pro účel této práce je potřeba podívat se na to, jaký vliv může sehrát sociální prostředí, kultura a jazyk při formování lidské osobnosti.

2.2 Kulturní podmíněnost osobnosti

Blatný (2010) uvádí, že nadále zůstává předmětem diskuze, zda je podstata lidské přirozenosti vrozená nebo získaná. Stále si nedokážeme odpovědět na otázku, jestli je naše osobnost určena spíše biologickými vlivy, nebo vlivy prostředí a kultury, která nás obklopuje. Určitý vliv kultury na osobnostní rozvoj jedince je však nepopiratelný. Podívejme se nyní, jaký vztah nachází mezi kulturou a osobností člověka někteří slavní psychologové.

Erich Fromm ve své definici osobnosti rozlišil 2 složky osobnosti: zaprvé vrozený temperament a zadruhé charakter, který se utváří jedincovými hodnotovými volbami a je ovlivňován sociokulturním působením okolí (Drapela, 1997). Fromm byl rovněž stoupcem antropologické úvahy, že u příslušníků rozdílných kultur existuje variabilita projevů. Hovoří v té souvislosti o tzv. „implicitní kultuře“: Shodně s antropology zastával názor, že kulturní tradice, folklor, normy a také jazyk vytvářejí ve vzájemné souhře u jedinců patřících k určité kultuře shodné charakteristiky osobnosti a chování. Takto vzniklý sociální charakter sjednocuje příslušníky určité skupiny a odděluje je od členů jiných skupin.

Fromm zavedl pojem „sociální charakter“ a snaží se jím popsat část charakteru každého člověka, která je sdílená s ostatními členy stejného etnického, kulturního či statusového prostoru. Sociální charakter zabezpečuje důslednost individuálního a skupinového projevu a tím také stabilitu společnosti (Cakirpaloglu, 2012).²

Kromě Fromma se na sociálně-kulturní podmíněnosti osobnosti soustředila i celá řada dalších autorů. Erikson si ve svých úvahách o lidské osobnosti všiml sociokulturních činitelů, které mají vliv na osobnostní přizpůsobení člověka (Drapela, 1997).

Vztah mezi utvářením osobnosti a kulturou studuje rovněž interpersonální teorie osobnosti, kterou do psychologie přinesla Karen Horneyová spolu s H.S. Sullivanem. Horneyová si při své práci povšimla, že lidé z různých kultur přichází rovněž s různým typem neuróz. Utvrdilo ji to v přesvědčení, že při vytváření osobnosti člověka (zdravé i patologické) mají hlavní vliv společenské hodnoty a kultura určité země (Drapela, 1997).³

Také Schweder a Sullivan (1990) jsou zastánci názoru, že osobnost je podmíněna kulturními vlivy (in Blatný, 2010).

---

² Jednalo se především o neexperimentální výzkumy, takže nálezy jsou pro nás spíše orientační a vyžadovaly by verifikaci, nicméně tyto poznatky jsou přínosné a relevantní také pro psychologii.

³ Horneyová rovněž přinesla zajímavou myšlenku, že typické lidské projevy (např. podřízený postoj žen) jsou výsledkem dlouhodobě působících sociálních a kulturních vlivů. (Drapela, 1997)

Cakirpaloglu vyzdvihuje myšlenku, že vývoj osobnosti je sociální proces. „*Osobnost se vždy utváří v rámci lidské situace. Sociální relace implikuje vztahy jedince s dalšími osobami, se skupinami lidí, s institucemi společnosti a se specifickou kulturou*“ (Cakirpaloglu, 2012, 52).

Podobně Blatný (2010) nás seznamuje se současnou sociálně-kognitivní teorií osobnosti. Podle této teorie jsou veškeré psychologické mechanismy a struktury utvářeny a aktivovány sociálním prostředím, vyvíjejí se a rozvíjejí v sociálním a kulturním kontextu.

Cattell hovoří o dvou zásadních vlivech působících na vývoj osobnosti: vlivech vnitřních a vnějších. Společně se tyto vlivy podílí na řetězci dynamických souvislostí, které interagují s člověkem v procesu jeho vývoje. Vnitřními činiteli se rozumí vrozené, dědičné, kongenitální a konstituční vlivy. Vnější činitele naproti tomu tvoří právě fyzické prostředí, psychologické vlivy, společnost a kultura. Ty nám určují formu a obsah socializace, konkrétní systém vědomostí, které si jedinec osvojí, spolu se společenskou pozicí, rolemi, normami a hodnotovým systémem, je určeno právě kulturou a společností. Děje se tak prostřednictvím výchovy a vzdělání (Cakirpaloglu, 2012).⁴

Kulturní antropologie se jako první pokusila prozkoumat, jak se od sebe liší osobnosti typických příslušníků různých etnik. V souvislosti s tím zavádí termín „modální osobnost“ (Říčan, 2010). Pomocí modální osobnosti bychom teoreticky měli být schopni popsat, jaká je osobnost typického Portugalce, typického Američana a rovněž být schopni říci, jak se od sebe liší.

Toto téma převzala z kulturní antropologie rovněž oblast transkulturní (nebo také interkulturní) psychologie osobnosti. Říčan (2010) zdůrazňuje, že interkulturní psychologie osobnosti v poslední době nabývá na významu, vzhledem k tomu, že vlivem globalizace spolu v současné době stále více žijí a pracují jedinci z různých kultur.

2.3 Osobnostní rysy a pětifaktorový model osobnosti

Osobností člověka se zabývá rovněž psychologie rysů. Jejím postulátem je, že v osobnosti člověka můžeme najít poměrně trvalé dispozice nebo rysy: Rysy osobnosti jsou tedy jakési konzistentní a stabilní vzorce chování, jsou to ty vlastnosti, které můžeme vyvodit

---

⁴ Mezi nejvýznamnější zprostředkovatele procesu socializace patří primární rodina, škola, vrstevníci, sekundární rodina či partneři, dále také přátelé, jedincova referenční skupina, masmédiá a další činitelé (Cakirpaloglu, 2012).

z pozorovatelného chování příznačného pro určitou osobu. Zjednodušeně řečeno mohou být rysy cokoliv, čím se jedna osoba odlišuje od druhé (Blatný, 2010).

Cakirpaloglu (2012) stanovuje, že rysy iniciují či regulují různé psychické procesy a behaviorální projevy člověka. Jinými slovy se jedná o jakési dispozice, pomocí kterých můžeme porovnávat jedince, nebo dokonce celé populace.

Cattell rozlišuje tzv. konstituční (dědičně získané, tzv. ergy) a prostředím utvářené rysy, které jsou formovány právě vlivem prostředí, které člověka obklopuje (Drapela, 1997).

Na tradici Psychologie rysů navazuje také pětifaktorový model osobnosti. Goldberg si všiml, že většina kultur používá shodné názvy pro jednotlivé charakteristiky pozorovaných osob. Využil těchto pojmů se stejným významem pro označení osobnostních rysů. Odvodil tak pět univerzálních osobnostních vlastností (Cakirpaloglu, 2012).

McCrae a Costa provedli v roce 1986 paralelní šetření osobnosti v různých zemích světa a nezávisle na Goldbergovi potvrdili existenci pětice univerzálních osobnostních vlastností. Pomocí faktorové analýzy pak bylo vymezeno pět nejobecnějších osobnostních dimenzí: extraverte, neuroticismus, otevřenost, svědomitost a vstřícnost. Tyto univerzální faktory jsou obsaženy v dotazníku Big Five (Cakirpaloglu, 2012).

Pět osobnostních dimenzí dle McCrae a Costy má biologický základ a mluvíme o nich jako o tzv. bazálních tendencích. Bazální tendence jsou abstraktní psychické potenciály, neumíme je měřit přímo, ale činíme tak skrz zjišťování zálib, postojů, zvyků a dovedností – neboli charakteristických adaptací, které považujeme za konkrétní vyjádření bazálních tendencí. Charakteristické adaptace se vyvíjejí prostřednictvím životních plánů a v interakci s prostředím. Z toho vyplývá, že bazální tendence se v různých kulturách zákonitě budou projevovat jinak (Blatný, 2010).

Pětifaktorová teorie v kostce postuluje, že všichni dospělí jedinci mohou být charakterizováni pomocí osobnostních rysů. Ty ovlivňují jejich myšlení, prožívání a chování. Osobnostní rysy jsou vnitřní (neboli endogenní) bazální tendence. Vyvíjejí se již od dětství, vývoj většiny rysů je ukončen okolo 30. roku života. U kognitivně nenarušených jedinců jsou rysy stabilní. Osobnostní rysy jedince a jejich dřívější adaptace jsou určující v rozvoji myšlení, prožívání a chování a celkově pro způsob reakce na prostředí. Interakce mezi vnějšími vlivy a osobnostními dispozicemi se podílí na vzniku charakteristických adaptací. Spolu s nimi pak reguluje chování (Blatný, 2010).

Existence rysů nicméně byla zpochybněna tzv. situacionisty. Podle nich je chování jednoznačně určováno vnějšími situacemi. Pokud by tomu tak skutečně bylo, pak by měla kultura a sociální situace zcela rozhodující vliv na to, jak se člověk chová (Blatný, 2010).

2.4 Národní charakter a národní stereotypy

Zda existuje vztah osobnostních rysů (bazálních tendencí) a vlivů různých kultur, zkoumal R. McCrae (2001). Byla provedena rozsáhlá srovnávací studie: McCrae srovnal T-skóry (k převodu byly jednotně použity americké normy) naměřené dotazníkem NEO-PI-R v pěti úrovních rysů osobnosti ve 26 zemích (data získána od 23 031 respondentů).

Výsledky částečně potvrzují, že skutečně existuje něco takového, jako národní charakter. Jinými slovy, členové jednotlivých kultur se od sebe osobnostně liší. Španělé skórovali nejvýše v neuroticismu, čímž se dle autora projevil jejich melancholický temperament. Němci se hodnotí jako nejvíce otevření vůči zkušenostem a Malajci se zase zdají být nejvíce přívětiví. Ukázalo se však, že mnohé panující představy o národním charakteru jsou zcela v rozporu s výsledky měření (například zjištění, že Indové a Malajci se posuzují jako svědomitější než Japonci nebo Norové) (McCrae, 2001). Z výzkumu vyplývá, že úvahy o národním charakteru jsou platné jen do určité míry.

Jiná otázka ale je, jestli se takové představy o vlastnostech typických představitelů určitých zemí shodují s tím, jak sami sebe lidé v dané zemi vidí. McCrae byl právě touto úvahou zaujat, a proto na své studium národního charakteru spolu s A. Terraccianem navázal další rozsáhlou studií, která se týkala existence tzv. národních stereotypů. Národní stereotypy vznikají zobecněním znalostí, které máme o příslušnících daného národa. Stereotypy odrážejí historii země, její zvyky, socioekonomické podmínky, hodnoty, ale i mýty a legendy. Národní stereotypy se rozšiřují vlivem médií, výchovou a také například skrz vtipy (Hřebíčková, 2011).

McCrae a Terracciano (2005) zjišťovali, do jaké míry spolu korelují vlastnosti odvozené od sebeposouzení a posouzení jinými. Jejich studie ukázala, že posouzení národního stereotypu korelovalo významně s profilem odvozeným ze sebeposouzení pouze ve 3 zemích z celkových 49. Jak patrně, představy o typickém představiteli určité země většinou s vlastnostmi reálných lidí v dané zemi nekorespondují.

Blatný (2010) a Hřebíčková (2011) se shodují v názoru, že úvahy o národním stereotypu jsou bez empirického opodstatnění a sociální vědci proto mohou i nadále pochybovat o správnosti takových představ.

3 Osobnost bilingvního bikulturního jedince

Předchozí kapitola měla za cíl nastínit, jak důležitá je kultura a sociální prostředí pro formování osobnosti. V následujících odstavcích se pokusíme obě témata propojit a nastínit, jakou roli může sehrát jazyk coby nositel kultury, a tedy i jako prostředník při formování lidské osobnosti. Pokusíme se vypořádat se s otázkou, zda je jazyk skutečně natolik spjat s kulturou, aby mohl vést k přepnutí do jiného kulturního rámce.

Na tomto místě je třeba si uvědomit, že jedinci, kteří si osvojují cizí jazyk v jiném kulturním prostředí jsou nejen bilingvní, ale také bikulturní. V této kapitole proto zaměříme pozornost také na koncept bikulturnosti.

3.1 Jazyk a kultura

Nejprve se pokusme uvědomit si, jaký je vztah mezi myšlením a jazykem. Vyvstávají nám dvě zásadní otázky: Může myšlení existovat bez jazyka? A může jazyk existovat bez myšlenky? Na tomto poli se lingvisté a psychologové vesměs shodují: jazyk a myšlení jsou neoddělitelně propojeny.

Vygotskij (1962, in Herriot, 1970) sice předpokládá, že myšlení existuje u dítěte již před rozvinutím řeči, a to ve formě jakési „orientace ve světě“. V určité fázi vývoje se však jazyk stává od myšlení neoddělitelný. Vygotskij to popsal jako fenomén egocentrické řeči. Jedná se o fázi, kdy se jazyk stává internalizovaným regulátorem chování (například když si dítě při hře neustále říká, co by mělo dělat).

Poznatky genetické psychologie rovněž mluví ve prospěch myšlenky a jazyka coby propojených systémů: existují studie provedené na tzv. vlčích dětech, tedy dětech, které neprošly procesem socializace a mimo jiné se nenaučily ani lidské řeči. Pinxten (1976) na podkladu těchto studií vyvodil, že čisté myšlení neexistuje. Pouze při osvojení si jazyka jsme schopni používat myšlení coby charakteristiku pozorovaného chování.

Na druhou stranu Piaget, který se rovněž zabýval vztahem jazyk a myšlení, považoval jazyk za systém symbolů, který je důležitý, nicméně ne nezbytný pro myšlení v reprezentacích. Operační myšlení je podle něj jen nový způsob, jak pracovat s percepcí a akcí, než jiný level myšlení umožněný jazykem (Herriot, 1970).

Někteří výzkumníci dokonce přišli s tvrzením, že myšlenka je na jazyku nezávislá a lidé nemyslí v tom jazyku, který používají ke komunikaci, ale v jakémisi meta-jazyku, který je mimo jakýkoliv přirozený jazyk (Pinker, 1994, in Chen et al., 2013)

Přestože se touto otázkou zabývá celá řada výzkumů, a především na poli lingvistiky už se jí věnuje pozornost více než jedno století, opět nenajdeme v literatuře jasnou odpověď. Spíše naopak, setkáme se se dvěma velmi protichůdnými názory. Na jedné straně bojiště stojí relativisté, jejichž heslem by mohlo být „jazyk utváří realitu“. Proti nim stojí tábor tzv. univerzalistů, kteří naopak bojují za myšlenku jazyka coby univerzálního programu nahraného v mozku každého člověka.

Nejslavnější teorií relativistického postoje je tzv. Sapir-Whorfova hypotéza. Ta spočívá v předpokladu, že lingvistické kategorie a gramatické struktury, které je jedinec navyklý užívat, nám vytváří rovněž naše kognitivní kategorie: naše kognitivní reprezentace světa a reality (Chen et al., 2013).

V pozdějším kritickém období, konkrétně v 50. letech, vznikly 2 formy této hypotézy: silná (lingvistický determinismus) a slabá (lingvistická relativita). Silná forma předpokládá, že naše poznání a myšlenkové procesy jsou zcela předurčeny strukturou našeho mateřského jazyka. Slabší forma předpokládá, že struktura jazyka sice nějakým způsobem ovlivňuje naše myšlení a způsob kategorizace, ale ne zcela (Pinxten, 1976).

Stejně jako Whorf, se také Piaget (1964), Vygotskij (1962), ale i další výzkumníci přiklonili k myšlence lingvistické relativity. Tito autoři zastávají názor, že lidská řeč se vždy zabývá různými důležitými vztahy v našem prostředí. Vzhledem k tomu, že každý jazyk popisuje realitu jinak, bilingvní mluvčí jsou schopni uvědomit si více aspektů reality (in Gönez, 2015).

Vůdčí osobností tábora univerzalistů je lingvista Noam Chomsky. Jeho univerzalistická teorie předpokládá, že všechny jazyky sdílí stejnou skrytou strukturu, vrozenou a „nahranou“ do lidského mozku, s omezeným setem pravidel a zásad pro organizování jazyka (Chen et al., 2013).

Proto by teoreticky lingvistické struktury napříč jazyky neměly nijak ovlivňovat základní kognitivní pochody, které jsou vlastní všem lidem (jako je například vyjadřování času a ukládání vjemů barev).

Ve prospěch univerzalistické teorie mluví obsáhlá Cumminsova (1984, in Gönez, 2015) teorie CUP (Common Underlying Language Proficiency). CUP se týká vztahu mezi jazykem a myšlením: když se dítě učí jazyk, osvojuje si spolu s tím i dovednosti, myšlenky a pojmy, které může využít i když pak pracuje v jiném jazyce. CUP je proto jakási společná

základna pro oba jazyky. Lze si to představit jako integrovaný zdroj myšlenek týkajících se jazyka, a pokud rozšíříme znalosti jednoho jazyka (a tím obohatíme také tuto „základnu“), pozitivně se to promítne také do jazyka druhého. Je to jedno z možných vysvětlení, proč je pak pro jedince stále lehčí učit se i další jazyky. Jako názorné vysvětlení používá Cummins obrázek dvou vrcholků ledovců, zdánlivě oddělených, ale se společnou základnou, podíváme-li se pod hladinu. Přestože povrchová struktura obou jazyků může být na velmi různé úrovni, co se týče například slovní zásoby či výslovnosti, určité například sémantické znalosti jsou napříč jazyky stejné (Gönez, 2015).

Ačkoli Whorfovy práce byly kritizovány a některé jeho závěry dnes již musíme brát s rezervou, existuje celá řada nevyvratitelných důvodů proč se domnívat, že jazyk skutečně má vliv na kognitivní pochody člověka. V současné době už se nám silná verze hypotézy jeví jako nepřijatelná, nicméně mnohé výzkumy potvrzují, že jazyková struktura skutečně má určitý vliv na naše chápání reality.

Hartim (2000), který se zabývá mezikulturní komunikací a teorií překladu si všímá velmi rozdílných způsobů, jakými různé jazyky (v centru jeho zájmu konkrétně angličtina a arabština) tvoří argumenty a pojmenovávají realitu.

Comrie (1986) na základě analýzy široké variety jazyků došel k závěru, že skutečně existují určité jazykové univerzálie. Vymezuje se však vůči Chomskému a jeho radikálním universalismu v tom, že nevnímá existenci jazykových univerzálií jako nějakou formální náležitost jazyka. Spíše vnímá jakousi univerzálnost, s jakou se jazyky vztahují k extralingvistické realitě, v rámci které různé jazyky fungují (a to na více úrovních, například na úrovni fonologické či syntaktické).

Herriot (1970) se domnívá, že osvojení si určitých gramatických struktur může být určující pro další kognitivní rozvoj: V případě, že jazyk dané kultury obsahuje pojmy, které jsou jedinečné a odlišují se od pojmů jiné kultury, pak lze připustit, že jazyk je schopen ovlivnit kognici. Nicméně Herriot také zdůrazňuje, že takový efekt lze pozorovat za splnění dvou podmínek: a) kultury mají rozdílné pojmy (kultury se liší ve svých pojmech) b) rozdíly v pojmech se odráží také v jazyku. Jazyk je používán pro reprezentaci reality a v důsledku toho též pro regulaci chování.

Různé komunikační situace mohou být spojovány s různými sociálními skupinami. Herriot (1970) připouští, že v rámci různých kulturních skupin mohou existovat jazykové rozdíly a že právě tyto jazykové rozdíly odpovídají též kulturním rozdílům mezi danými skupinami.⁵

Pinxten (1976) nám připomíná, že neexistuje nic takového jako čistý obraz reality. Pokud si uvědomíme to, jakým způsobem vnímáme realitu prostřednictvím smyslů – tedy nedokonale – musíme mu dát za pravdu. Realita je nepoznatelná. To znamená, že realita, kterou zažíváme, je pouze nějaká forma akceptované reality. Pinxten zastává ten názor, že určité myšlenky přijímáme na základě shody. K této shodě dochází v rámci mnoha různých jazyků, napříč mnoha různými kulturami.

Zdá se tedy, že jazyk je nutnou podmínkou k existenci lidského myšlení. Jedná se však o velice široký pojem a vyvstává zde také otázka neslyšících jedinců a znakového jazyka. Pokusme si nyní zodpovědět navazující, nicméně o nic méně zásadní otázku, a to do jaké míry je jazyk a myšlení propojeno. Jinými slovy, jak moc ovlivňuje jazyk naše myšlení. Nebo ještě lépe, jak moc jsou propojeny jazyk a kultura.

3.2 Bikulturní jedinec

Pechhersiha a Berkutova (2013) považují jazyk za součást jakési „spirituální kultury“ – ta je součástí národní kultury a odráží mezinárodní, národní, veřejné a třídní aspekty. Jelikož je jazyk odrazem takovéto spirituální kultury, určuje strukturu myšlení a kognitivního poznávání okolního světa. Jazyk slouží jako jakési zrcadlo dané kultury. Odráží nejen reálný svět, ale také sociální vědomí lidí, jejich mentalitu, národní charakter a způsob života, tradice, zvyky, morálku, hodnoty, vnímání světa. Jazyk je proto zároveň nositelem kulturních významů. Člověk, který si osvojí nový jazyk si tím pádem osvojí také nový způsob nazírání na realitu vlastní nové kultuře.

V tuto chvíli je třeba si uvědomit, že již neoperujeme pouze s pojmem bilingvní jedinec. Poté, co jsme si uvědomili neoddělitelnou propojenost jazyka a kultury, musíme nad bilingvním člověkem uvažovat rovněž jako nad člověkem bikulturním.

---

⁵ Př. výzkumy barev, různé gramatické struktury, třídění objektů dle tvaru a ne dle barvy (děti z kmene Navaho vs. anglicky mluvící Americké děti) (Herriot, 1970)

Opět je třeba uvědomit si, zda za bikulturního člověka můžeme považovat kohokoliv, kdo si osvojil cizí jazyk. Přestože bilingvní jedinci jsou často zároveň bikulturní, nemusí to být pravidlem. Stejně, jako je tomu v případě bilingvismu, rovněž v případě bikulturnosti se budeme ptát spíše na to, jakou měrou má člověk kontakt s další kulturou.

Podrobněji pojem bikulturní jedinec prozkoumali LaFromboise, Coleman a Gerton (1993). Za bikulturního jedince považují takového člověka, který má internalizované dvě různé kultury, které mají vliv na jeho emoce, myšlenky a činy.

V jaké chvíli můžeme tvrdit, že má jedinec obě kultury internalizované? Na tuto otázku se pokusili autoři odpovědět a vymezili pět modelů osvojení si sekundární kultury: asimilace, akulturace, alternace, multikulturalismus a fúze (LaFromboise et al., 1993).

V případě asimilace je jedinec, jeho potomci nebo jeho kulturní skupina absorbována dominantní kulturou, ztrácí identifikaci s kulturou původní. V modelu akulturace získává jedinec kompetence vlastní majoritní kultury za zachování členství ve své minoritní kultuře. V modelu alternace se jedinec pohybuje v obou kulturách a mění své chování, aby se přizpůsobil patřičnému sociálnímu kontextu. V multikulturním modelu si jedinec zachovává pozitivní postoj ke své vlastní kultuře a jejímu kulturnímu odkazu, ale zároveň rozvíjí sdílenou identitu s širší společností sestávající z dalších kulturních skupin. V modelu fúze vytvářejí jedinci pocházející z různých skupin novou, unifikovanou kulturní identitu, kde ani jedna kultura nezískává převahu nad ostatními – typickým příkladem je takzvaný „melting pot“, o kterém se často hovoří v souvislosti s kulturou Severní Ameriky (LaFromboise, et al., 1993).

3.3 Psychologické aspekty bikulturnosti

Z psychologického hlediska je pro nás nesmírně zajímavé, jak může bilingvismus spojený s bikulturností ovlivnit psychiku jedince. Rané práce považovaly bikulturnost – stejně jako bilingvismus – za psychologicky stresující. I později Baker (1988) a Hoffmann (1991) argumentovali tím, že bilingvismus potlačuje kognitivní vývoj u dětí a pozdější akademický dobrý výkon (in Chen, 2015).

Existuje však vzrůstající množství důkazů, které podporují přesně opačný pohled. Totiž že bilingvismus a bikulturnost mají příznivý dopad na intelektuální vývoj a subjektivní pocit pohody. Zapojení se či kontakt se dvěma kulturami jsou však prospěšné pouze ve chvíli, pokud si jedinec nezvnitřní také potenciální konflikt, který může existovat mezi dvěma kulturami (Chen, 2015).

Pojďme se v té souvislosti vrátit k pojmům, se kterými jsme se již dříve setkali: aditivní a subtraktivní bilingvismus. Víme, že v případě aditivního bilingvismu je osvojení si druhého jazyka žádoucí cíl, oba jazyky často mají stejný společenský status. U subtraktivního bilingvismu má naopak jeden z jazyků nižší společenský status, protože společnost upřednostňuje určitou etnicitu, jazyk a kulturu. Je-li nějaký jazyk vnímán jako podřadný, či je nějak stigmatizovaný, vysílá to jedinci zprávu, že jeho vlastní jazyk či kultura není žádoucí. Pokud chce člověk v takto nastaveném prostředí dosáhnout úspěchu, musí tyto popřít a přijmout jazyk společností upřednostňovaný (Gönez, 2015).

S tím souvisí jev, který pozoroval Cummins (1984 a 1994, in Gönez, 2015). Cummins se zabýval dětmi, jejichž rodný jazyk byl jazyk s nižším společenským statutem. Děti, které svůj rodný jazyk používaly doma a pohybovaly se v prostředí, kde byl tento jazyk ceněn, vykazovaly ve škole lepší výsledky, než děti u kterých se rodiče pokusili rodný jazyk popřít a nahradit jej společensky preferovaným jazykem. Cummins se tento jev pokouší vysvětlit tak, že pokud je člověku jeho mateřský jazyk zakazován, může to vyvolat pocity zahanbení a studu za vlastní jazyk a kulturu, a to pak vede k zavrnutí rodinného jazyka a může vyústit i v pozdější studijní těžkosti.

Studenti, kteří se pohybují v aditivním bilingvním prostředí, si dle Cumminse vedou lépe než ti studenti, jejichž mateřský jazyk a kultura je znevažován školským systémem a širší společností (Gönez, 2015).

Zdá se tedy, že bilingvismus a bikulturnost může skutečně mít následky na různých aspektech osobnosti, jako je intelektový, sociální či emocionální vývoj nebo studijní dovednosti. Vždy si musíme uvědomit, zda daná společnost považuje bilingvismus za něco žádoucího a hodnotného, nebo k němu spíše přistupuje jako k něčemu zbytečnému a bezvýznamnému. Gönez (2015) si všímá, že v extrémně subtraktivním bilingvním prostředí je mnohem větší výskyt frustrací, psychóz a sebevražd. Naopak osobnostní rozvoj v prostředí aditivního bilingvismu považuje za komplexnější než v čistě monolingvním prostředí. Takové prostředí umožní jedinci hlubší rozvoj jeho osobních dispozic.

3.4 Bikulturnost a identita

Člověk si již do dětského věku vytváří také kulturní identitu. Je si vědom příslušnosti k určité kultuře a očekávání, která z toho plynou. „*Kulturní identita vystupuje ze skupinové identity, kterou lze chápat jako osobní spojení se skupinou, se kterou společně sdílíme určité sociální a kulturní charakteristiky*“ (Morgensternová et al., 2011, 65).

Pechhersiha a Berkutova (2013) ve svých psycholingvistických studiích zkoumaly jazykovou situaci v Kazachstánu a došly k závěru, že právě bilingvismus (příp. multilingvismus) je zásadní faktor pro zformování multikulturní identity u člověka.

Bilingvní prostředí má tedy nepochybně vliv také na utváření identity. S jazyky přijímáme také odlišné kultury a sociální kontexty. Přestože s pojmem identita se setkáme zejména v období dospívání, není pochyb, že základy identity jsou položeny již v raném dětství. Bilingvní jedinci se můžou setkat s dvojitou situací: cítí se dvojjazyčností obohaceni, cítí se plně součástí obou kultur. Nebo se naopak necítí plně identifikováni ani s jednou kulturou (Morgensternová et al., 2011).

Z psychologického hlediska je pro nás velmi zajímavý také názor, který přináší Bialystoková (2001, in Gönez, 2015). Podle autorky je mateřský jazyk důležitým činitelem při utváření identity jedince. Pokud je po dítěti vyžadováno, aby mluvílo jazykem, který mu není tak přirozený, může to narušit jeho utváření self.

3.5 Jazyk coby nositel kultury

Jazyk je pro nás nástroj, jak předávat myšlenky a názory. Používáme-li jazyk, zákonitě se dopouštíme nějaké kategorizace. Pro sdílení myšlenek, hovoření o objektech a konceptech používáme slova a pojmy, které si naše kultura vytvořila na základě shody. Přirozeně se řídíme podle gramatických pravidel, které jsme si nenásilně osvojili již v dětství. Domníváme se proto, že můžeme akceptovat myšlenku, že každý jednotlivý jazyk přeměrovává lidskou pozornost k různým aspektům světa a reality.

Jedna z hlavních otázek současné psycholingvistiky je, jaké jsou hlavní efekty jazyka na kognitivní styl. Celá řada studií, kterých od začátku 21. století na toto téma významně přibývá, dokládá, že určité pojmy či vodítka vlastní nějaké kultuře mohou vyvolat přítomnost hodnot či usuzování typických pro danou kulturu (Benet-Martínez, Leu, Lee & Morris, 2002).

Na psycholingvistické scéně 21. století převážně panuje přesvědčení, že jazyk a kultura jsou od sebe neoddělitelné. Jazyk je kognitivně spojován s kulturními předpisy, normami a praktikami a užívání jazyka proto znamená užívat také s ním spojené sociální a psychologické významy, které jsou zabudované v jednotlivých kulturních kontextech. Chenová et al. (2013) přichází s názorem, že skrz jazyk je vyvolané určité nastavení mysli („mindset“) shodné pro celou kulturu (odtud pochází rozdíly: kolektivistické vs.

individualistické kultury). Jazyk je proto dle Chenové skutečně schopný zásadní měrou ovlivnit myšlení a chování.

Přirozeně z toho vyplývá otázka, co se odehraje v lidském mozku při osvojení si dvou či více rozdílných jazyků. K otestování, zda jazyk skutečně aktivuje určitý kognitivní styl, se nám výborně hodí právě bilingvní jedinci.

V následujících odstavcích představíme zásadní výzkumy, které se věnují vztahu jazyka, kultury a kognitivních stylů. Budou také uvedeny stěžejní psychologické a psycholinguvistické teorie, které se touto problematikou zabývají: CCC, CFS, jazykový priming a kulturní akomodace.

Na začátku tohoto století přišla čínská psycholinguvistika s jednou z prvních novodobých teorií, která se zabývala rolí kultury v pochopení vztahů mezi jazykem a poznáváním. Chiu a Chenová (2004) navrhli takzvaný Culture-Carrier-Context (CCC) model. Dle tohoto modelu jsou jazyka kultura propojené systémy: Jazyk v tomto modelu vystupuje jako nositel kultury a zároveň znak skupinové identity. Podle tohoto modelu užívání jazyka aktivuje korespondující kulturní myšlenkové nastavení, které zase ovlivní sociální percepci, uvažování a chování.

Ve svém rozsáhlém výzkumu vycházejícího z principů CCC modelu zkoumali Chen et al. (2013) bilingvní mluvčí. Cílem bylo zjistili, zda užívání dvou různých jazyků ponouká jedince k užívání dvou různých kognitivních stylů. Podmínkou bylo pracovat s bilingvními lidmi, aby viděli, zda nalezené mezi-jazykové rozdíly v kognici odpovídají rozdílům mezi kulturními skupinami.

Čtyři studie provedené Chenovou et al. (2013) na anglicko-čínských bilingvních mluvčích prokázaly, že užití jazyka, ať už psaného či mluveného, komunikace verbální či neverbální, ovlivňuje obecné kognitivní styly, stejně jako komunikační chování. Tyto studie navíc dospěly k výsledku, že bilingvní mluvčí vykazují větší schopnost dialektického myšlení, pokud hovoří či provádějí kognitivní operace v čínštině. V závěru tohoto výzkumu byl proto jazyk prohlášen za stěžejního činitele k tomu, aby došlo k posunu v kulturním rámci.

Jelikož kultura a jazyk jsou neoddělitelné, kultura může být klíčová pro pochopení vztahů mezi jazykem a kognicí. Kultury se odlišují v kognitivních procesech, které pěstují a prosazují. Chenová et al. (2013) proto přichází s odvážným tvrzením, že již samotné osvojení si jazyka vždy implikuje automatické nabytí nových kulturních rámců spojených s jazykem. Z toho vyplývá, že když si jedinec osvojuje cizí jazyk, zároveň si tím osvojuje různé kulturní systémy spojené s použitím každého jazyka. Pokud je jeden z osvojených

jazyků upřednostněn, mělo by to zaktivovat odpovídající kulturně-specifické kognitivní styly a v závislosti na tom ovlivnit výslednou percepci a chování.

Další slavná teorie, která se výše popsaný fenomén snaží vysvětlit, je tzv. Cultural Frame Switching (CFS) efekt. Ve studiích Benet-Martínezové et al. (2002) a Ramírez-Esparzy (2006) byli bilingvní jedinci vystaveni podnětům, které byly spojeny s určitým kulturami. V závislosti na těchto podnětech na nich byly pozorovány změny v hodnotovém systému a atribuci.

Existují také studie, které udávají, že jazyk může fungovat jako priming a do jisté míry předurčit odpověď bilingvního mluvčího v dotazníku. Bond a Yang (1982) tento efekt vysvětlují jako tzv. kulturní akomodaci, tedy určité kulturní přizpůsobení. Tento termín v podstatě odpovídá definici efektu CFS.

O kulturní akomodaci hovoříme tehdy, když bilingvní jedinec v určité situaci reaguje či odpovídá (např. při vyplňování dotazníku) způsobem, který je přijatelnější té kultuře, jejímž jazykem se v dané situaci hovoří. Ramírez-Esparza et al. (2006) předpokládají, že jazyk u jedince vyvolává hodnoty, postoje a vzpomínky vázané na specifickou kulturu. Hodnoty, postoje a vzpomínky pak mají efekt na samotné chování jedince.

Jinými slovy můžeme říci, že pokud bilingvní mluvčí odpovídá v určitém jazyce, jeho odpovědi budou více reflektovat hodnotový a postojový systém kultury, ke které se daný jazyk váže. Pokud bychom tedy bilingvního mluvčího přiměli odpovídat v jeho druhém jazyce, náležícím k jiné kultuře, bude upřednostňovat normy a hodnoty vlastní této kultuře.

Závěrem snad jen dodáme, že dosavadní výzkumy mladého psycholingvistického konceptu CFS nám skutečně potvrzují, že bilingvní mluvčí vykazují změny v hodnotovém a postojovém systému v závislosti na jazyce, ve kterém hovoří.

3.6 Feeling different fenomén

Na závěr teoretické části práce bychom rádi zmínili velmi zajímavý fenomén, který neunikl pozornosti současné psycholingvistiky. Tento pozorovaný jev ve zkratce obnáší to, že multilingvní jedinci často popisují, že se v každém jazyce cítí – a občas dokonce i chovají – jinak. V některých případech jsou na to upozorňováni také svým okolím. V online dotazníku Dewaele a Pavlenkové (2001-2003) 65% z 1039 mluvčích podalo souhlasnou odpověď na otázku, zda se cítí jinak, mluví-li cizím jazykem.

Přesné znění otázky v původním dotazníku the Bilingual and Emotion Questionnaire (BEQ) (Dewaele & Pavlenko, 2001-2003) bylo: „*Do you feel like a different person sometimes when you use your different languages?*“

Tímto fenoménem se dále zabývala Wilsonová (2008), která zjistila, že častěji odpovídali kladně na výše zmíněnou otázku účastníci s vyšším vzděláním a ženy. Dále pak probandi uváděli, že mluvení v cizím jazyce má pozitivní (až vzrušující) vliv na jejich citění a chování.

Dewaele a Nakano (2012) ve svém navazujícím výzkumu feeling different fenoménu prokázali, že multilingvní jedinci se při komunikaci v později osvojených jazycích obecně cítí méně vážní, méně logičtí, méně emotivní a častěji také neupřímní. Další zajímavé zjištění bylo, že jedinci s opravdu vysokými kompetencemi v ovládaných jazycích si často plně neuvědomí, když v komunikaci přejdou do jiného jazykového systému. Bylo pro ně také obtížnější posoudit pocity jinakosti.

VÝZKUMNÁ ČÁST

4 Výzkumný problém

V teoretické části práce jsme se pokusili přiblížit čtenáři výzkumnou oblast: tou jsou empirické výzkumy vlivu jazyka a kultury na kognitivní funkce a osobnost člověka. Na základě poznatků ze současných studií zmíněných v kapitole 3, které mluví ve prospěch idey jazyka coby prostředku utváření reality a modelování kognitivních schopností člověka, bude empirická část této práce vycházet z paradigmatu jazykového relativismu.

Dostáváme se konečně k srdci celého výzkumu – k výzkumnému problému. Stojíme před zodpovězením otázky, která nás provází napříč touto prací. Je jazyk dostatečným stimulem na to, aby změnil osobnost?

Abychom mohli tento vliv jazyka na osobnost pozorovat, musíme se vyvarovat co největšímu počtu nežádoucích proměnných, které bohužel zatěžují řadu předešlých výzkumů. V kapitole 1 jsme se pokusili nastínit úskalí příliš benevolentních definic bilingvismu. Abychom mohli pozorovat, zda skutečně došlo u jedince v posunu v kognitivních procesech a vnímání reality způsobené jiným jazykovým systémem, a ne nedokonalou znalostí jednoho z jazyků, je třeba zajistit následující: 1) vysokou kompetenci v obou jazycích (ta byla posuzována dle kritérií Bakera a Jonese, 1998) a 2) jedinec by měl být schopen *uvažovat* v každém z jazyků. Hledáme proto jedince, u kterých můžeme hovořit o souběžném, případně koordinativním bilingvismu (viz Pechhersiha & Berkutova, 2013). Přestože tato charakteristika s vysokou jazykovou kompetencí úzce souvisí, nemusí vždy být pravidlem, že je přítomna.

Na základě poznatků nastíněných v kapitole 3 očekáváme, že když bilingvní-bikulturní jedinci přechází z jednoho jazyka do druhého, mělo by u něj dojít také k přepnutí do jiného kulturního rámce. Abychom mohli pozorovat vliv jazyka na osobnost člověka je tedy zcela relevantní požadavek, aby bilingvní jedinci měli rovněž zkušenost s oběma kulturami, jejichž jazyk používají.

Je třeba si také uvědomit, že pokud bychom nezajistili, že respondenta můžeme jistou měrou považovat za příslušníka jak portugalské, tak severoamerické kultury, nemohli bychom mezi sebou porovnávat skóry ve dvou jazykových verzích dotazníku. Dodržením tohoto kritéria si však zároveň zajistíme, že hrubé skóry naměřené ve dvou jazykových verzích inventáře NEO-FFI mohou být převedeny na T-skóry dle norem stanovených pro danou národnost (resp. kulturu). Jinými slovy, bychom mohli za účelem převodu skóru přistupovat k jedinci jednou jako k Portugalci, jednou jako k Američanovi, je jeho náležitost

k oběma kulturám (byť nepopíráme, že téměř vždy dojde k tomu, že jedna kultura bude u jedince výrazně upřednostňována) nutnou podmínkou. Validním požadavkem na respondenta by proto měla být i přítomnost určité formy osvojení si sekundární kultury (viz LaFromboise et al, 1993).

Předpokládáme, že u jedinců, kteří splní stanovené požadavky a mohou být považováni za bilingvní a bikulturní, budeme moci očekávat změny v osobnostním profilu v závislosti na jazyce, ve kterém budou vyplňovat osobnostní dotazník.

4.1 Výzkumné cíle

V rámci našeho výzkumu jsme si stanovili následující cíle:

- 1) **Prozkoumat vztah mezi jazykem a osobnostním profilem jedince**
  - potenciální rozdíl ve skórování v závislosti na jazyce bude pozorován na 5 škálách inventáře NEO-FFI
- 2) **Ověřit vztah mezi přítomností feeling different fenoménu a tendencí respondentů profilovat se jinak ve dvou jazykových verzích osobnostního dotazníku.**
  - kladné a záporné odpovědi na feeling different budou porovnány s rozdílem ve skórech mezi portugalskou a anglickou verzí NEO-FFI.
- 3) **Ověřit vztah mezi demografickými údaji respondenta a jeho vnímání fenoménu feeling different**
  - možné korelace budou zjišťovány u proměnných
    - pohlaví
    - výše dosaženého vzdělání
    - přítomnost feeling different ANO/NE

4.2 Hypotézy

Na základě teoretických východisek paradigmatu jazykového relativismu, popsaného v teoretické části práce, a dále na základě empirických výzkumů současné psycholingvistiky týkajících se bilingvismu se domníváme, že se změnou jazyka, ve kterém probíhá testování, se změní také osobnost jedince. Níže uvádíme přesné znění hypotéz:

H1: Jedinci skórují na jednotlivých škálách jinak v závislosti na jazyce, ve kterém vyplňují inventář.

H1.1: Jedinci dosahují v portugalské verzi NEO na škále Neuroticismu jiného skóre než v anglické verzi NEO-FFI.

H1.2: Jedinci dosahují v portugalské verzi NEO na škále Extraverze jiného skóre než v anglické verzi NEO-FFI.

H1.3: Jedinci dosahují v portugalské verzi NEO na škále Otevřenosti jiného skóre než v anglické verzi NEO-FFI.

H1.4: Jedinci dosahují v portugalské verzi NEO na škále Přívětivosti jiného skóre než v anglické verzi NEO-FFI.

H1.5: Jedinci dosahují v portugalské verzi NEO na škále Svědomitosti jiného skóre než v anglické verzi NEO-FFI.

Inspirováni výzkumy Dewaele a Pavlenkové (2001-2003) a Wilsonové (2008) jsme se rozhodli ověřit také platnost feeling different fenoménu, tentokrát však na vzorku jedinců, kteří splnili naše přísné požadavky na bilingvnost a bikulturnost. Domníváme se, že lidé, kteří odpovídají kladně na otázku po feeling different fenoménu, jinými slovy jedinci, kteří uvádí, že se cítí jinak když mluví jiným jazykem, budou zároveň vykazovat větší rozdíly v pěti faktorech osobnosti měřenými inventářem NEO-FFI při jeho vyplnění v J1 a J2. Naše hypotézy zní následovně:

H2: Jedinci, kteří uvádí pozitivní odpověď na feeling different, se od jedinců, kteří uvádí negativní odpověď na feeling different, liší v rozdílu T-skórů z anglické a portugalské verze NEO-FFI.

H2.1: Jedinci, kteří odpověděli kladně na otázku po feeling different fenoménu, dosahují v T-skórech na škále Neuroticismus mezi dvěma jazykovými verzemi dotazníku NEO-FFI většího rozdílu než jedinci, kteří odpověděli na otázku po feeling different fenoménu záporně.

H2.2: Jedinci, kteří odpověděli kladně na otázku po feeling different fenoménu, dosahují v T-skórech na škále Extraverze mezi dvěma jazykovými verzemi dotazníku NEO-FFI většího rozdílu než jedinci, kteří odpověděli na otázku po feeling different fenoménu záporně.

H2.3: Jedinci, kteří odpověděli kladně na otázku po feeling different fenoménu, dosahují v T-skórech na škále Otevřenosti mezi dvěma jazykovými verzemi dotazníku NEO-FFI většího rozdílu než jedinci, kteří odpověděli na otázku po feeling different fenoménu záporně.

H2.4: Jedinci, kteří odpověděli kladně na otázku po feeling different fenoménu, dosahují v T-skórech na škále Přívětivosti mezi dvěma jazykovými verzemi dotazníku NEO-FFI většího rozdílu než jedinci, kteří odpověděli na otázku po feeling different fenoménu záporně.

H2.5: Jedinci, kteří odpověděli kladně na otázku po feeling different fenoménu, dosahují v T-skórech na škále Svědomitosti mezi dvěma jazykovými verzemi dotazníku NEO-FFI většího rozdílu než jedinci, kteří odpověděli na otázku po feeling different fenoménu záporně.

Jelikož máme k dispozici údaje o pohlaví a vzdělání jedinců, můžeme ověřit závěry B o feeling different fenoménu, podle kterého si častěji pocity jinakosti při přechodu z J1 do J2 uvědomují ženy a lidé s vyšším vzděláním. Z toho jsme vyvodili hypotézy v následujícím znění:

H3: Ženy odpovídají na otázku po feeling different fenoménu kladně častěji než muži.

H4: Lidé s vysokoškolským vzděláním odpovídají na otázku po feeling different fenoménu kladně častěji než lidé s nižším vzděláním.

5 Typ výzkumu a použité metody

Design našeho výzkumu byl velkou měrou inspirován studií Ramírez-Esparzy et al. z roku 2006. Záměrem našeho výzkumu bylo navázat na závěry této zmíněné studie a pokusit se vypořádat s některými jejími limity, zejména stran výběru takového výzkumného souboru, který by splňoval přísná kritéria pro posouzení bilingvismu.

Původní zamýšlený design byl čistě kvantitativní empirický výzkum. Nicméně, kromě testové metody byl součástí výzkumu rovněž polostrukturovaný pohovor. V procesu sběru dat jsme tak získali velké množství cenného kvalitativního materiálu ve formě přepisů výpovědí, které uvedli bilingvní-bikulturní jedinci v rámci vstupního pohovoru. Klíčové výpovědi, které přináší cenné doplňující informace ke kvantitativní části práce, jsou uvedeny v příloze. Můžeme proto o našem výzkumu uvažovat jako o smíšeném.

Účastníci výzkumu byli vybráni na základě předem stanovených kritérií a s určitým časovým odstupem byli otestováni dvěma různými jazykovými verzemi inventáře NEO-FFI. Jejich odpovědi byly spárovány. Jedná se proto o vnitrosubjektový design. Naší nezávislou proměnnou byl jazyk testování.

5.1 Polostrukturovaný rozhovor

Vhodnost zařazení respondenta do výzkumu byla posouzena jednak výzkumnou osobou (autorkou práce), jednak autoevaluační škálou. Pro ověření jazykových kompetencí a posouzení, zda proband skutečně splňuje požadavky stanovené pro bikulturního jedince, byl do designu výzkumu zařazen polostrukturovaný rozhovor.

Rozhovor proběhl při prvním setkání s účastníkem výzkumu. Veden byl cca patnáct minut a dotýkal se následujících okruhů:

- základní údaje
  - věk, národnost, výše dosaženého vzdělání
- pobyt jedince v zahraničí
  - věk v době emigrace
  - okolnosti emigrace
  - kontakt s rodnou zemí
  - délka pobytu v zahraničí
  - studium/práce v zahraničí

- jazyková kariéra
  - mateřský jazyk (J1)
  - dominantní jazyk
  - věk osvojení si druhého jazyka (J2)
- kulturní příslušnost
  - pocit náležitosti ke kultuře Portugalska a Spojených států
  - kontakt s oběma kulturami
- jazykové prostředí
  - jazyk pro komunikaci v rodině/s partnerem/s dětmi/práci/s přáteli
- feeling different fenomén

Součástí polostrukturovaného rozhovoru byla rovněž otázka týkající se feeling different fenoménu. Probandi odpovídali na otázku, jestli se cítí jinak, když hovoří jinými jazyky. MNO ve své studii zjistila, že častěji odpovídají na tuto otázku kladně ženy a lidé s vyšším vzděláním. Cílem této práce bylo kromě výše zmíněného cíle také ověřit platnost této hypotézy. Kladné a záporné odpovědi byly korelovány s pohlavím probandů a souvislost byla hledána také s úrovní dosaženého vzdělání.

Z rozhovorů byly získány rovněž velmi cenné informace a osobní výpovědi, které nám mohou posloužit jako doplněk ke kvantitativní části práce a prohloubit porozumění problematice vztahu jazyka a myšlení.

5.2 Autoevaluační škála

Součástí procesu testování jedince byla také krátká autoevaluační škála. Respondent měl vybrat, který jazyk považuje za svůj dominantní, s tím, že na výběr měl možnosti angličtina, portugalština a nemohu se rozhodnout. Dále se respondent posuzoval na stupnici 1–5 (1 = velmi slabá kompetence; 5 = velmi dobrá kompetence) ve čtyřech dimenzích týkajících se jazyka, ve kterém byl následně testován. Jednalo se o jazykové kompetence: mluva, čtení, psaní a porozumění.

5.3 Testová metoda

Za účelem měření osobnostních rysů jedince byl vybrán inventář NEO-FFI. Náš výzkum se také v tomto bodě odlišuje od studie Ramírez-Esparzy et al. (2006), která sice při zkoumání osobnosti bilingvního jedince rovněž vsadila na pětifaktorový model osobnosti, byla však použita metoda BFI.

Metoda NEO-FFI je pro nás výhodná hned z několika důvodů. Jedním z nich je relativně snadná dostupnost této metody, dále časová úspornost vyplnění inventáře (příručky k metodě uvádí 10–15 minut). Podstatným a rozhodujícím faktorem byla také skutečnost, že tato metoda patří k jedněm z nejpoužívanějších osobnostních inventářů vůbec, čemuž vděčíme za to, že byla z původní americké verze převedena do celé řady dalších světových jazyků, mimo jiné do portugalského. Do portugalského byla metoda převedena a normována na portugalskou populaci v roce 2014 E. Magalhãesem (viz Magalhães et al., 2014).

NEO inventáře jsou koncipovány tak, aby zahrnovaly charakteristiky, které jsou obsažené ve různých teoriích osobnosti. Dotazník NEO-FFI vychází především z pětifaktorového modelu osobnosti. Tento model obsahuje některé základní principy rysových teorií, přestože sám není teorií osobnosti. Podle rysových teorií může být jedinec charakterizován na základě způsobů myšlení, prožívání a činností, které jsou relativně trvalé (Hřebíčková, 2011).

McCrae a Costa jsou přesvědčeni o biologické podmíněnosti rysů a zastávají názor, že se pětifaktorová struktura osobnosti objevuje v různých jazycích a kulturách. (Proto je možné přeložit metodu z jednoho jazyka do druhého, dokonce se zachováním struktury původního amerického dotazníku). Pětifaktorový model předpokládá, že lze zkoumat vlastnosti osobnosti na základě analýzy slov vhodných k popisu osobnosti. Tento přístup předpokládá, že každý jazyk má určitá slova, která popisují nejdůležitější lidské vlastnosti a individuální odlišnosti (Hřebíčková, 2011).

Tento personologický popisný systém si v oboru psychologie vydobyl vedoucí postavení. Dotazník vychází z Cattellova 16 faktorového modelu. Shlukovou analýzou Cattellových škál byly vybrány 3 shluky Cattellových prvotních faktorů: Neuroticismus,

Extraverze, Otevřenost ke zkušenosti. Na základě lexikálních studií pak byly doplněny další dva faktory: Vstřícnost a Svědomitost (Říčan, 2010).⁶

NEO-FFI je tvořen pěti škálami, přičemž každá z pěti škál je tvořena 12 položkami. U každé položky proband vybírá na škále 0 – 4 do jaké míry jej uvedené tvrzení vystihuje: 0 – vůbec nevystihuje, 1 – spíše nevystihuje, 2 – neutrální, 3 – spíše vystihuje, 4 – úplně vystihuje. Z celkových 60 položek je 27 položek skórováno inverzně (Hřebíčková, 2001). Stručný popis škál s ukázkou znění položek a vnitřní konzistencí dané škály je uveden v tabulce 1.

---

⁶ Nutno zde dodat, že nemůžeme považovat těchto 5 faktorů za definitivní počet a koncept velké pětky za nevyvratitelný. Ashton a spol. (2000, 2004) se zasazují o přidání 6. faktoru: poctivost-pokora, který postihuje integritu, důvěryhodnost a pravdivost daného jedince (Říčan, 2010).

Tabulka 1 Škály a ukázkové položky inventáře NEO-FFI

škála	popis škály a ukázka položek	α
Neuroticismus	Škála se zaměřuje na rozdíly v emocionální stabilitě a labilitě, zjišťuje, jak jsou prožívány negativní emoce (například strach, rozpaky a sklíčenost) Představuje doplněk emoční stability. Nízko skórují jedinci emocionálně stabilní, klidní a vyrovnaní, vysokého skóru dosahují jedinci úzkostní, nervózní, méně odolní vůči stresovým situacím. - <i>Často se cítím horší než ostatní.</i> - <i>Málokdy pociťuji strach nebo úzkost. (inverzní)</i>	0,81 (0,86)
Extraverze	Škála měří, do jaké míry jsou jedinci společenští. Vysoko skórují lidé aktivní, hovorní, sebejistí, optimisticky ladění. s bohatými interpersonálními vztahy. - <i>Jsem rád/a tam, kde se něco děje.</i> - <i>Často žiji v rychlém tempu.</i>	0,75 (0,77)
Otevřenost vůči zkušenosti	Tato škála postihuje vnímavost k vnitřním pocitům, estetické citění, zvědavost a zaujetí pro nové zkušenosti. Vysoko skórují lidé s bohatou fantazií, vnímaví k prožitkům pozitivních i negativních emocí. Nižšího skóru dosahují lidé s konzervativnějšími postoji a sklonem ke konvenčnímu chování. - <i>Nerad/a ztrácím čas denním sněním. (inverzní)</i> - <i>Mám-li možnost, dávám si rád/a cizokrajná jídla.</i>	0,71 (0,73)
Přívětivost	Škála souvisí s ochotou pomáhat, vlídností. Vysoko skórují lidé altruističtí a spolupracující, nízkého skóru dosahují lidé, kteří upřednostňují soutěžení před spoluprací, v krajní poloze jsou to lidé egocentričtí až nepřátelští. - <i>Raději bych s ostatními spolupracoval/a než soupeřil/a.</i> - <i>Obvykle se snažím být ohleduplný/á a citlivý/á.</i>	0,72 (0,68)
Svědomitost	Vysoko na této škále skórují lidé cílevědomí, ctízádozívní disciplinovaní systematictí a spolehliví. Naopak nízkého skóru dosahují lidé nedbalí, nestálí a se slabší vůlí. - <i>Své věci udržuji v pořádku a čistotě.</i> - <i>Promarním mnoho času, než se pustím do práce. (inverzní).</i>	0,81 (0,81)

Pozn.: Ve sloupci α jsou uvedeny hodnoty koeficientu reliability (Cronbachova α) pro Portugalskou verzi NEO-FFI (Magalhães et al., 2014), v závorce jsou pak uvedeny hodnoty pro Americkou verzi NEO-FFI (převzato z Hřebíčková, 2001). Pro lepší srozumitelnost širšímu čtenářskému publiku jsou zde uvedeny ukázkové položky z české verze metody (převzato z Hřebíčková, 2001).

6 Sběr dat a výzkumný soubor

Zvláštní pozornost byla v našem výzkumu kladena na precizní výběr jedinců vhodných k testování. Naše práce má v tomto ohledu ambici vyvarovat se nedostatkům předchozích výzkumů na bilingvních jedincích, které ne vždy měly pevně stanovené kritérium, koho ještě lze považovat za bilingvního jedince. Při tvorbě kritérií pro bilingvního-bikulturního jedince jsme se rozhodovali na základě úvah nastíněných v kapitole Výzkumný problém.

6.1 Výzkumný soubor

Výzkumný soubor byl získán z populace portugalsko-anglicky mluvících bilingvních-bikulturních jedinců. Sběr dat probíhal na Azorských ostrovech na ostrově São Miguel, v měsíci červnu, tedy v období tradičních folklórních oslav, kdy Azorské ostrovy zažívají největší vlnu návratu Portugalců, kteří dlouhodobě pobývají v zahraničí. Vzorek respondentů byl získán na základě příležitostného výběru, ve spolupráci s Ředitelstvím emigrace, imigrace a návratů (DSEIR – Direção de Serviços de Emigração, Imigração e Regressos) a metodou snow ball.

Pro účely našeho výzkumu byli přijímáni výhradně ti jedinci, u nichž se jednalo o případ přirozeného bilingvismu a druhý jazyk si osvojili při pobytu na Azorských ostrovech nebo ve Spojených státech amerických. Upřednostňováni byli jedinci, kteří označili svůj bilingvismus za vyvážený. Nicméně tento jev se ukázal být tak vzácný, že byli zařazeni také jedinci, kteří jeden z jazyků považovali za dominantní.

Celkem byla nasbírána data od 48 jedinců, 4 z nich byli později vyřazeni kvůli nesplnění stanovených požadavků (nedostatečné jazykové kompetence v rovině čtení a psaní – 3 respondenti, vyplňování inventáře pod vlivem alkoholu – 1 respondent). Z celkových 44 respondentů 23 jsou ženy a 21 muži.

Věkové rozmezí testovaného vzorku bylo 21–75 let (průměr 43,57, směrodatná odchylka 14,84). ve výzkumném souboru dosáhlo 21 jedinců vysokoškolského vzdělání, 19 jedinců bylo středoškolsky vzdělaných a 4 jedinci ukončili své vzdělávání po základní škole.

Charakteristiky výběrového souboru jsou dále popsány v tabulce č. 2.

Tabulka 2 Deskriptivní charakteristiky souboru mužů a žen z hlediska věku

skupina	počet	průměr	sm. odch.	minimum	maximum
ženy	23	41,96	13,94	21	64
muži	21	45,33	15,93	22	75
celý soubor	44	43,57	14,84	21	75

6.2 Sběr dat

S každým účastníkem výzkumu byl veden krátký vstupní pohovor, na jehož základě bylo posouzeno, do jaké míry ovládá jedinec oba jazyky v rovině konverzace. Následně bylo přistoupeno k polostrukturovanému rozhovoru v prvním jazyce (dále jen J1). Respondent poté vyplnil autoevaluační tabulku týkající se jazykových kompetencí v J1 a následně došlo k samotnému vyplnění inventáře NEO-FFI v J1.

Druhá schůzka proběhla s odstupem 7–10 dní. Sedm dní bylo zvoleno jako minimální časový odstup potřebný k tomu, aby respondent zapomněl na konkrétní odpovědi v inventáři NEO-FFI a nebyl ovlivněn svými dřívějšími odpověďmi při druhém testování. Druhé setkání bylo uvedeno krátkým sociálním rozhovorem v druhém jazyce (dále jen J2), aby došlo k očekávanému přesunu v kulturním rámci. Poté byla opět respondentovi předložena autoevaluační tabulka týkající se J2 a inventář NEO-FFI v J2.

Pořadí jazyků – jinými slovy, kdy bude J1 portugalská a kdy angličtina – bylo vyvažováno. V případě, že bylo testováno dvě a více osob současně, byly jim předloženy stejné jazykové verze.

U 14 respondentů nebylo možno uskutečnit druhé osobní setkání (například z důvodu jejich návratu do Spojených států). V tomto případě dostali probandi složku s testovacím materiálem v J2 a po 7 dnech jim bylo telefonicky či emailem připomenuto, aby jej vyplnili. Respondenti pak zaslali materiály v elektronické podobě (fotografie či scan), v jednom případě poštou. V případě těchto respondentů byl cíleně volen J2 takový, aby odpovídal kulturnímu prostředí, ve kterém se budou v době vyplnění pohybovat.

6.3 Etické hledisko a ochrana soukromí

Respondenti byli seznámeni s účelem výzkumu a účast respondentů na výzkumu byla zcela dobrovolná. Účastníci výzkumu uvedli své pohlaví, věk, výši dosaženého vzdělání. K dotazníkům a údajům o účastnících výzkumu má přístup pouze autorka této práce, data nebyla dále šířena.

Z důvodu opakovaného testování byli respondenti požádáni také o telefonický kontakt, aby mohla být druhá schůzka potvrzena, případně přeložena. Respondenti, kteří posílali vyplněné materiály v J2, byli požádáni také o e-mailovou adresu. V závěru testování byl respondent dotázán, zda si přeje obdržet výsledky studie, v takovém případě byl požádán, aby do příslušné kolonky uvedl e-mail, na který si přeje, aby mu později byly zaslány výsledky.

Vzhledem k tomu, že jsme pracovali s dospělými jedinci, kteří se výzkumu účastnili dobrovolně, získaná data nemají přísně osobní charakter a přístup k nim má pouze autorka této práce, považujeme ochranu soukromí za dostačující.

7 Práce s daty a její výsledky

Veškerá kvantitativní data byla zpracována v programech MS Excel a Statistica 12. Naměřené hrubé skóry byly převedeny na T-skóry pomocí norem pro americkou i portugalskou verzi dotazníku, zohledňující pohlaví respondentů. U dvou respondentů byla vynechána odpověď na jednu z položek. Chybějící hodnoty byly nahrazeny pomocí regresní imputace. Pro jednotlivé škály jsme si zobrazili histogramy, které potvrdily, že naše data mají normální rozdělení a můžeme využít metod parametrické statistiky.

Pro testování hypotézy H1 a dílčích hypotéz H1.1 – H1.5 jsme zvolili t-test pro dva závislé výběry. Následně byla provedena série t-testů pro jeden výběr na rozdílech skórů v portugalské a anglické verzi inventáře. Tyto t-testy byly doplněny o Hotellingův test, abychom mohli pozorovat zda existuje u respondentů signifikantní rozdíl nejen na úrovni jednotlivých škál, ale také v inventáři celkově. Vzhledem k relativně malému počtu testovaných hypotéz nebylo nutné provést Bonferroniho korekci. Výsledky testování jsou shrnuty v následující tabulce:

Tabulka 3 Srovnání průměrů T-skórů škál NEO-FFI u portugalské a americké verze inventáře

škála	průměr		sm. odch.		t-test			míra účinku
	PT	AJ	PT	AJ	t	s. v.	p	
neuroticismus	45,15	51,18	11,29	7,68	-6,20	43	<0,001	-0,93
extraverze	52,73	55,50	8,46	8,30	-2,42	43	0,020	-0,36
otevřenost	55,56	57,15	9,59	8,27	-1,88	43	0,066	-0,28
přívětivost	52,57	48,65	10,54	11,91	4,14	43	<0,001	0,62
svědomitost	53,30	52,95	10,07	9,54	0,42	43	0,678	0,06

Pozn.: Sloupec t obsahuje hodnotu testové statistiky t-testu pro dva závislé výběry.

Statistická analýza odhalila signifikantní rozdíly mezi skóry respondentů v portugalské a anglické verzi NEO-FFI u tří škál z celkových pěti, konkrétně u škály neuroticismu, extraverze a přívětivosti. **Můžeme proto přijmout dílčí hypotézy H1.1, H1.2 a H1.4.** Z p-hodnot uvedených v tabulce vidíme, že se nám nepodařilo prokázat signifikantní rozdíl u škál otevřenost a svědomitost. **O platnosti dílčích hypotéz H1.3 a H1.5 proto nemůžeme rozhodnout.**

Hotellingův test prokázal, že celkové skóry jedinců ve dvou různých jazykových verzích inventáře se od sebe signifikantně liší [$T_2=72,002$; $F(5,39)=13,061$; $p<0,001$].

Hypotézu H1 přijímáme.

Pro ověření hypotézy H2 a dílčích hypotéz H2.1 – H2.5 byl proveden t-test pro dva nezávislé výběry. Jako doplněk k t-testu byl navíc použit Hotellingův test, abychom mohli pozorovat, zda se od sebe liší jedinci nejen na úrovni jednotlivých škál, ale i obecně. Výsledky testování jsou shrnuty v následující tabulce:

Tabulka 4 Srovnání rozdílů T-skóru u jednotlivých škál NEO-FFI u kladných a záporných odpovědí na feeling different

škála	Průměrný rozdíl			t-test	
	ANO	NE	t	s. v.	p
neuroticismus	-5,60	-6,66	0,53	42	0,60
extraverze	-3,77	-1,35	-1,04	42	0,31
otevřenost	-1,11	-2,27	0,67	42	0,51
přívětivost	2,59	5,84	-1,72	42	0,09
svědomitost	0,14	0,66	-0,31	42	0,76

Pozn.: Sloupec t obsahuje hodnotu testové statistiky t-testu pro dva nezávislé výběry. Ve sloupci průměrný rozdíl jsou uvedeny hodnoty průměrných rozdílů mezi T-skóry v portugalské a anglické verzi.

Jak je patrné z tabulky, nepotvrdil se nám předpoklad, že by se jedinci, kteří uvádí kladnou odpověď na feeling different, významně lišili v rozdílu T-skóru portugalské a anglické verze NEO-FFI. Jedinci se od sebe tedy neliší na úrovni jednotlivých škál, na základě Hotellingova testu navíc můžeme potvrdit, že jedinci (kteří odpovídali kladně a záporně) se od sebe v rozdílech v T-skórech neliší ani celkově [$T_2=4,370$; $F(5,38)=0,791$; $p=0,563$]. **Nemůžeme rozhodnout o platnosti hypotézy H2.** To samé platí o jejich dílčích komponentách: **nemůžeme rozhodnout o platnosti hypotéz H2.1, H2.2, H2.3, H2.4 a H2.5.**

Pro ověření hypotézy H3 byl proveden výpočet koeficientu ϕ . Mezi přítomností feeling different fenoménu a pohlavím jedince jsme pozorovali slabý vztah v záporném směru, nicméně bez statistické významnosti [$r_{\phi}(42)=-0,22$; $p=0,146$]. **O platnosti hypotézy H3 proto nemůžeme rozhodnout.**

Pro ověření hypotézy H4 byl proveden výpočet testu dobré shody chí kvadrát. Vzhledem k tomu, že se nepodařilo naplnit kritérium tohoto testu – minimálně 5 četností výskytu pozorování v každé kategorii (naš výzkumný soubor obsahuje zahrnuje pouze

4 jedince ne nejvyšším dosaženým vzděláním základní škola) – byly sloučeny kategorie střední a základní škola a rozlišovali jsme pouze mezi kategoriemi má/nemá vysokoškolské vzdělání. Výsledky statistického testu nám potvrdily platnost H4 a statistickou významnost tohoto vztahu [$\chi^2(1) = 7,94$; $p = 0,005$]. **Hypotézu H4 proto přijímáme.**

8 Diskuze

Výsledky výpočtů popsaných v předchozí kapitole do velké míry svědčí ve prospěch naší domněnky, že jazyk je skutečně dostatečně velký stimul na to, aby změnil osobnost člověka.

Ukázalo se, že na škálách neuroticismu, extraverze a přívětivosti se od sebe výpovědi jedinců skutečně signifikantně liší v závislosti na jazyce, který používají při testování. V angličtině se lidé jeví jako neurotičtější a extrovertnější, v portugalské se zase lidé jeví jako přívětivější.

V souladu s paradigmatickým jazykovým relativismem a na základě našeho hlubšího vhledu do vztahu jazyka, kultury a osobnosti jsme očekávali, že u bilingvních-bikulturních jedinců dojde ke změně v osobnosti. Nicméně odhadnout, v jakém směru se tak stane, by byla spíše otázka intuice a fantazie. Podobně těžký úkol nás čeká, když se budeme snažit najít alespoň částečně uspokojivé vysvětlení, proč se osobnostní rozdíly na vybraných škálách projeví právě ve směru, v jakém se projeví.

Zaměříme se nejprve na vyšší pozorovanou extraverci u osob testovaných v angličtině. Vyšší skóre na škále extraverze u bilingvních-bikulturních jedinců pohybujících se v severoamerickém kulturním rámci je v souladu s intuitivním očekáváním, které vychází z toho, že severoamerická společnost upřednostňuje extraverci. Naopak Portugalcům jsou mnohdy přisuzovány charakteristiky ležící na druhém pólu škály extraverze: jmenovitě je to uzavřenost, několik portugalských deníků dokonce mluví o Portugalcích jako o „nejsmutnějším národu Evropy“ (Jornal de Notícias, DN Economia), všímající si mimo jiné určité neprůbojnosti a chybějící energie, která je u národa patrná v důsledku ekonomické krize (DN Economia). Čtenář se znalostí portugalských reálií si na tomto místě jistě vybaví hloubavé fado⁷, melancholickou poezii a nitrozpytné slovo „saudades“⁸.

Takováto interpretace má však vysoce intuitivní charakter a je spíše založena na stereotypním vnímání národností než na nějakém empirickém poznatku. Vzpomeňme si na výzkum McCrae a Terraciana (2005), o kterém jsme se zmiňovali v podkapitole 2.4, který mluvil spíše v neprospěch takovýchto národních stereotypů.

---

⁷ tradiční portugalský muzikální projev

⁸ slovo se překládá jako radostný smutek, stesk, nostalgie; bývá uváděno jako typický příklad portugalské melancholické a introvertní povahy.

Zajímavé je, že Portugalci skórovali níže ve srovnání s Američany (46,3b. vůči 50b. v T-skórech) na škále extraverte rovněž ve studii národního charakteru provedené McCraem (2001) (viz Hřebíčková, 2011). Vzhledem k tomu, že hrubé skóry sesbírané v různých jazykových verzích dotazníku BFI byly pokaždé převáděny na T-skóry dle norem pro americkou verzi dotazníku, můžeme oprávněně pochybovat, zda jsou takováto data porovnatelná.

Výsledky našeho testování jsou nicméně v souladu s McCraeovým výzkumem národního charakteru i co se týče škály přívětivosti: Na základě našich statistických analýz se jedinci pohybující se v portugalském kulturním rámci jeví jako přívětivější, než když se pohybují v severoamerickém kulturním rámci (51,2b. vůči 50b. v T-skórech).

Zajímavé pro nás může být porovnání tohoto výsledku s výpověďmi probandů. Testování jedinci si všimli svého extrovertnějšího vystupování na území Spojených států, nicméně často popisovali, že hlubší přátelské vztahy navazují na území Portugalska (viz Příloha č. 1, Respondent 24).

Překvapivé může být vyšší skóre na škále neuroticismu u jedinců, kteří vyplňovali dotazník v angličtině. Na základě stereotypního přesvědčení o povaze jižanských národů bychom spíše očekávali, že jako neurotičtější se budou profilovat respondenti v portugalském. Národům jižní Evropy je totiž připisována větší vznětlivost a emoční labilita, což jsou zároveň charakteristiky připisované jedincům s vyšším skórem na škále neuroticismu.

Rovněž na základě výzkumu národních charakterů (viz Hřebíčková, 2011) bychom očekávali spíše opačný výsledek (v této studii totiž skutečně skórovali Portugalci na škále neuroticismu výše, s 55,5b. vůči 50b. u americké populace). Opět je ale potřeba připomenout úskalí srovnatelnosti výsledků pocházejících z této McCraeovy studie.

Na škálách otevřenosti a svědomitosti jsme ve skórech probandů v závislosti na jazyce a kulturním rámci nepozorovali žádný významný rozdíl. Na tomto místě by autorka ráda vyslovila domněnku, že co se týče otevřenosti nové zkušenosti, jsou biculturní jedinci dosti specifickou populací, vzhledem k jejich životní kariéře, kdy byli pravděpodobně vystaveni novým zkušenostem více než monokulturní jedinci. Otázkou zůstává, jestli tato skutečnost měla vliv na vyrovnané skórování v této škále v obou jazycích.

Přesuňme nyní naši pozornost k další oblasti, kterou se pokusila tato práce hlouběji prozkoumat, a tou je feeling different fenomén. Z celkových 44 respondentů se 27 z nich přiklonilo ke kladné odpovědi na tento fenomén a uvedla, že se skutečně cítí jinak. Jak ukázala naše statistická analýza, nepozorovali jsme statisticky významný vztah mezi

přítomností feeling different fenoménu u jedince a rozdílem ve skórování u jednotlivých škál v portugalštině a angličtině. Nepotvrdil se nám tedy náš předpoklad, že jedinci, kteří se cítí jinak, mluví-li dvěma různými jazyky, budou zároveň vykazovat dramatičtější změny v osobnostních charakteristikách.

Stejně tak nebyl nalezen významný vztah mezi přítomností feeling different fenoménu a pohlavím respondenta. Předpoklad, že ženy častěji prožívají pocity jinakosti v závislosti na jazyce, ve kterém hovoří, se nám tedy nepotvrdil.

Mohli bychom si položit otázku, proč tento vztah bylo možno pozorovat u respondentů z výzkumu Wilsonové (2008) a nikoliv na našich datech. Důležité je si uvědomit, že náš výzkumný soubor se významně odlišoval od výzkumného souboru studie Wilsonové z roku 2008. Jedním z faktorů je jistě rozsah souboru. Náš výzkumný vzorek nemůže konkurovat tisícíhlavému souboru. Druhým faktorem je však také stupeň bilingvismu respondentů. Zatímco u našeho vzorku byla dodržena striktní pravidla, respondenti studie Wilsonové (2008) byli získáváni přes internet a tito jedinci by nejspíše z drtivé většiny nenaplnili kritéria toho, co my považujeme za bilingvního jedince.

Vyvstává zde otázka, zda Wilsonová (2008) nezaznamenala spíše pocity nejistoty, které lidé prožívají při komunikaci v cizím jazyce. Ve prospěch této domněnky svědčí také některé z výpovědí respondentů uvedené v Příloze č. 1. Uspokojivě zodpovědět tuto otázku by však bylo předmětem dalšího výzkumu.

Na druhou stranu, zdá se, že výše dosaženého vzdělání má skutečně vliv na uvědomování si pocitů jinakosti. Toto naše zjištění je v souladu s výsledky studie Wilsonové (2008). Tuto skutečnost můžeme připisovat tomu, že pro lidi vysokoškolsky vzdělané je více běžné přemýšlet nad abstraktními koncepty a v souvislosti se svým vzděláním mají možná i větší metalingvistické uvědomění, jinými slovy, jsou zvyklí přemýšlet také o jazyce. Je na místě zmínit, že přestože jsme alternativní hypotézu přijali, nemůžeme míru účinku považovat za uspokojivou [$\phi = 0,42$].

Dříve, než si dovolíme zobecňovat výsledky našeho výzkumu na bilingvní-bikulturní populaci je potřeba uvědomit si také některé limity výzkumu. Faktem zůstává také skutečnost, že se nám nepodařilo prokázat platnost všech stanovených hypotéz. Pokusme se nyní prozkoumat, jaké jsou hlavní limity této práce a co mohlo potenciálně stát za nezdarem prokázání platnosti některých hypotéz.

Jedním z faktorů by mohla být velikost výzkumného souboru. Ta je však určena značnou náročností kontaktu s velmi specifickou populací, kterou tento výzkum zkoumá. Pro získání probandů bylo potřeba uskutečnit zahraniční cestu, doba získávání dat proto byla

omezena také časovým hlediskem. Domníváme se však, že menší rozsah souboru je značně kompenzován jeho kvalitou. Při výběru bilingvních-bikulturních respondentů byla dodržena přísná kritéria, která si autorka předem stanovila.

Dalším faktorem, který je nutno zvážit, je reprezentativnost výzkumného souboru. Z pohledu zastoupení pohlaví a věku je náš vzorek uspokojivě reprezentativní, neboť obsahuje vyrovnaný počet mužů a žen a rovnoměrně zastoupeny jsou takřka všechny věkové kategorie.

Reprezentativnost souboru však mohla utrpět z hlediska úrovně vzdělání (a s tím související společenské třídy) respondentů. Ve výzkumném souboru značně převažují respondenti s vysokoškolským vzděláním, druhá nejpočetnější kategorie je vzdělání středoškolské a lidé, kteří ukončili své vzdělání základní školou, jsou v souboru zastoupeni pouze čtyřmi jedinci.

Je však potřeba si uvědomit, že vzhledem k okolnostem získávání probandů je toto zastoupení přirozené. Velká část respondentů se v době testování zdržovala na Azorských ostrovech při příležitostech návštěvy tradičních folklórních oslav. Domníváme se, že podnikání takovýchto zahraničních cest je většinou privilegium lidí s lepším ekonomickým zázemím. Materiální zabezpečení respondentů pravděpodobně souvisí i s výší jejich vzdělání. Odtud zřejmě pochází větší zastoupení vysokoškoláků ve výzkumném souboru.

Dalším faktorem, který se podílel na konečném poměru vzdělání v souboru bylo vyřazení 3 probandů se základním vzděláním. Bylo to dáno vysokými požadavky na jazykové kompetence v obou jazycích. Lidé se základním vzděláním proto často byli limitováni například svou schopností číst a psát v jednom z jazyků, přestože na komunikační úrovni jej zvládali dokonale (mnohdy se toto omezení týkalo dokonce jejich mateřského jazyka).

Je potřeba mít na zřeteli také skutečnost, že normy pro NEO-FFI pro portugalskou populaci jsou staré teprve necelé čtyři roky, zatímco normy pro populaci z USA pocházejí již z roku 1989.

Uvědomujeme si, že všechny tyto faktory mohly mít vliv na výsledky výzkumu. Mnohé z limitů výzkumu jsou dány specifícností zkoumané populace a její relativně obtížnou dostupností. Neaktuálnost norem je bohužel na poli psychologie problém, se kterým se setkáme relativně často, a je proto potřeba mít jej na paměti, zejména při interpretování výsledků. Domníváme se, že i v našem případě je korektní poukázat na tento nedostatek výzkumu.

Přesto věříme, že bylo uděláno maximum, aby potenciálních nežádoucích faktorů, které by mohly zkreslit výsledky výzkumu, bylo co nejméně. V průběhu psaní této práce se otevřela rovněž nová témata, na které by bylo záhodno navázat dalším výzkumem.

9 Závěr

Každá kultura nabízí ustálené způsoby projevů k vyjádření našich myšlenek a pocitů, to vše se děje zejména skrze jazyk. Osvojení si cizího jazyka implikuje automatické nabytí nových kulturních rámců spojených s daným jazykem. V případě multilingvních lidí může jedinec získat přístup k rozličným kulturním významovým systémům a může v souladu s těmito systémy vhodně přepínat mezi různými způsoby chování. Lidský jazyk je proto nutný nástroj k tomu, aby mohlo dojít k posunu v kulturním rámci.

Statistická analýza dat z našeho výzkumu potvrdila předpoklad, že jazyk je skutečně dostatečným stimulem, aby změnil lidskou osobnost: Bilingvní jedinci se jeví jako neurotičtější a extrovertnější, pokud jsou testováni v angličtině. Přívětivějšími se naopak jeví jedinci tehdy, jsou-li testováni v portugalskéštině. Na škálách Otevřenost a Svědomitost nebyl mezi dvěma jazykovými verzemi inventáře NEO-FFI nalezen signifikantní rozdíl.

Nepozorovali jsme vztah mezi kladnou odpovědí na feeling different fenomén a sklonem jedince k dramatičtější odlišnostem v osobnostním profilu u dvou jazykových verzí inventáře.

Nepotvrdil se nám ani předpoklad, že u žen je častější přítomnost feeling different fenoménu, než u mužů. Naproti tomu jsme prokázali, že u lidí s vysokoškolským vzděláním je skutečně výskyt feeling different fenoménu častější, než u lidí se základní školou a středoškolsky vzdělaných.

Z velké části se nám potvrdily naše předpoklady o vztahu jazyka a osobnosti člověka. Výsledky našeho výzkumu jsou v souladu s dosavadními zahraničními výzkumy z pole psycholingvistiky. Psycholingvistika je nicméně poměrně mladá disciplína a v mnohých ohledech nám ještě chybí poznatky. Rozhodně je to oblast, která stojí za více pozornosti a skýtá mnoho dalších témat, jež by si zasloužily samostatný výzkum.

Souhrn

Většina světové populace současnosti se pohybuje v bilingvním prostředí. V důsledku globalizace a vzrůstajícího trendu emigrace za prací se prohlubuje interkulturní kontakt a znalost cizího jazyka se v dnešní době stává samozřejmostí. Bilingvismus se proto stal interdisciplinárním pojmem diskutovaným na poli lingvistiky, psychologie, psycholingvistiky, sociologie a kulturní antropologie.

Původní postoje k bilingvismu byly spíše negativní, neboť panovalo obecné mínění, že druhý jazyk si jedinec osvojuje na úkor svého jazyka mateřského. Rané práce považovaly bilingvismus a bikulturnost za psychologicky stresující. Autoři argumentovali tím, že bilingvismus potlačuje kognitivní vývoj u dětí a snižuje naději na úspěch v pozdějším akademickém životě (Chen, 2015). Až od 50. let minulého století začaly přibývat důkazy o pozitivním dopadu bilingvismu na kognitivní funkce člověka. V současné době již převažuje přesvědčení, že bilingvismus a bikulturnost mají příznivý dopad na intelektuální vývoj a celkově na psychiku jedince.

První kapitola práce vymezuje bilingvismus vůči dalším příbuzným termínům. Nahlíží na bilingvismus z perspektivy lingvistické, sociologické i psychologické. V této části práce porovnáváme různé definice bilingvismu a shrnujeme hlavní kritéria, podle kterých můžeme vymezit bilingvního jedince pro účely našeho vědeckého zkoumání.

Ve druhé kapitole práce se pokoušíme najít odpověď na otázku, jakou roli sehrává jazyk a kultura při utváření lidské osobnosti. Představeny jsou hlavní osobnostní koncepce, které v historii psychologie osobnosti tento vztah zohledňovaly. Čtenář je v této kapitole seznámen také s hlavními postuláty psychologie rysů a s pětifaktorovým modelem osobnosti dle McCrae a Costy (1986, in Hřebíčková, 2011), který byl zvolen jako teoretické východisko rovněž při měření osobnostních dispozic ve výzkumné části práce.

Závěrečná kapitola teoretické části práce se pokouší propojit poznatky z předcházejících dvou kapitol. Tato kapitola prezentuje výsledky převážně současných studií týkajících se bilingvních a bikulturních jedinců, vztahu jazyka a kultury a jazyka a vztahu jazyka a osobnosti. Čtenář je v této části práce seznámen s teorií cultural frame switching, modelem cultural context carrier, teorií kulturní akomodace a fenoménem feeling different – tedy s koncepty, které jsou odrazovým můstkem pro náš vlastní výzkum a empirickou část práce.

Na náš výzkumný problém, zda je jazyk dostatečným stimulem pro to, aby změnil osobnost člověka, se pokoušíme nalézt empirickými daty podloženou odpověď ve výzkumné části práce.

Na základě polostrukturovaného rozhovoru a autoevaluačních škál bylo do našeho výzkumného souboru zařazeno celkem 44 jedinců, kteří splnili předem stanovená kritéria pro bilingvního-bikulturního jedince. Vzorek byl vybrán z populace portugalsko-anglických bilingvních mluvčích hlásících se ke kultuře jak Portugalska, tak Spojených států. K testování jedinců jsme použili inventář NEO-FFI ve dvou jazykových variantách: portugalské a anglické, pořadí jazyků testování bylo vyváжено a ke druhému testování došlo s cca týdenním odstupem.

Data sesbírané polostrukturovaným rozhovorem, autoevaluačními škálami a inventářem NEO-FFI byly následně rozříděny, zpracovány a použity při statistické analýze. Výsledky této analýzy nás dovedly k následujícím závěrům:

Zprvé, bilingvní-bikulturní jedinci se jeví jako neurotičtější a extrovertnější, pokud jsou testováni v angličtině. Oproti tomu vyšších skóreů na škále přívětivosti dosahují tehdy, jsou-li testováni v portugalštině.

A zadruhé, u lidí s vysokoškolským vzděláním je výskyt feeling different fenoménu častější, než u lidí se základní školou a středoškolsky vzdělaných.

Náš výzkum tedy můžeme uzavřít tvrzením, že na populaci bilingvních-bikulturních jedinců se prokázalo, že jazyk skutečně může být dostatečně silným stimulem, aby změnil osobnost člověka. Na této populaci lze rovněž pozorovat pocity „jinakosti“ v případě, že hovoří dvěma různými jazyky. Toto uvědomění zřejmě souvisí také s výší dosaženého vzdělání člověka.

Literatura

- Benet-Martínez, V., Leu, J., Lee, F., & Morris, M. W. (2002). Negotiating biculturalism: Cultural frame switching in biculturals with oppositional versus compatible cultural identities. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33, 492–516. doi: 10.1177/0022022102033005005
- Ben-Zeev, S. (1977). The influence of bilingualism on cognitive strategy and cognitive development. *Child Development*, 48, 1009–118. doi: 10.2307/1128353
- Bialystok, E. (2017). The Bilingual Adaptation: How Minds Accommodate Experience. American Psychological Association. *Psychological Bulletin*, 143(3), 233–262. doi: 10.1037/bul0000099
- Bialystok, E. (2011). Reshaping the mind: The benefits of bilingualism. *Canadian Journal of Experimental Psychology*, 60(4), 229–235. Získáno 5. ledna 2018 z PsycARTICLES database.
- Blatný, M. (2010). *Psychologie osobnosti: hlavní témata, současné přístupy*. Praha: Grada Publishing.
- Bond, M. H., & Yang, K. (1982). Ethnic affirmation versus cross-cultural accommodation. The variable impact of questionnaire language on Chinese bilinguals from Hong Kong. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 13, 169–185. doi: 10.1177/0022002182013002003
- Cakirpaloglu, P. (2012). *Úvod do psychologie osobnosti*. Praha: Grada Publishing.
- Comrie, B. (1986). *Language Universals and Linguistic Typology*. Oxford: Basil Blackwell Publisher Limited.
- Cowles, H. W. (2011). *Psycholinguistics 101*. New York, N.Y.: Springer Publishing Company.
- Černý, J. (2008). *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubico.
- Dewaele, J.-M., & Pavlenko, A. (2001-2003) *Web questionnaire Bilingualism and Emotions*. University of London.
- Dewaele, J.-M., & Nakano, S. (2012). Multilinguals' perception of feeling different when switching languages. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 1–14. doi:10.1080/01434632.2012.712133

Dewaele, J.-M. (2015). Bilingualism and Multilingualism. *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction*, 1–11. doi:1002/9781118611463.wbielsi108

DN Economia (5. května 2009). Portugueses são os mais tristes da Europa [Zpráva z blogu]. Získáno 21. března 2018 z <https://www.dn.pt/economia/interior/portugueses-sao-os-mais-tristes-da-europa-1222050.html>

Drapela, V.J. (1997). *Přehled teorií osobnosti*. Praha: Portál.

Genesee, F., Tucker, G. R., & Lambert, W. E. (1975). Communicatin Skills of Bilingual Children. *Child Development*, 46(4), 1010–1014. Získáno 5. ledna z JSTORE database.

Gönez, L. (2015). Bilingualism and development: a psychological approach. *Annual Review of the Faculty of philosophy*, 40(1). Získáno 16 dubna 2017 z Academic Search Ultimate database.

Grosjean, F. (2015). Bicultural bilinguals. *International Journal of Bilingualism*, 19(5), 572–586. doi: 10.1177/1367006914526297

Grosjean, F. (1982). *Life with two languages: an introduction to bilingualism*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Hamers, J. F., & Blanc, M. H. A. (2000). *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge: Cambridge University Press. Získáno 5. ledna 2018 z <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam032/99012600.pdf>

Hartim, B. (2000). *Communcation Across Cultures: Translation Theory and Contrastive Text Linguistics*. Devon: University of Exeter Press.

Hartl, P., Hartlová, H. (2015) *Psychologický slovník*. Praha: Portál.

Herriot, P. (1970). *An Introduction to the Psychology of Language*. Londýn: Butler and Tanner Ltd.

Hřebíčková, M. (2011) *Pětifaktorový model v psychologii osobnosti*. Přístupy, diagnostika, uplatnění. Praha: Grada.

Hřebíčková, M. & Urbánek, T. (2001). *Big Five. NEO pětifaktorový osobnostní inventář*. Praha: Testcentrum.

Chen, S. X. (2015). Toward a social psychology of bilingualism and biculturalism. *Asian Journal of Social Psychology*, 18, 1–11. doi: 10.1111/ajsp.12088

Chen, S. X., Benet-Martínez, V., & Ng, J. C. K (2013). Does Language Affect Personality Perception? A Functional Approach to Testing the Whorfian Hypothesis. *Journal of Personality*, 82(2). doi: 10.1111/jopy.12040

Jornal de Notícias (3. června 2016). Portugueses são os mais tristes da OCDE [Zpráva z blogu]. Získáno 21. března 2018 z <https://www.jn.pt/nacional/interior/portugueses-sao-os-mais-tristes-da-ocde-5208303.html>

LaFrombois, T., Coleman, H. L. K., & Gerton, J. (1993). Psychological impact of biculturalism: evidence and theory. *Psychological Bulletin*, 114(3), 395–412. doi: 10.1037/0033-2909.114.3.395

Lee, H., & Kim, K. H. (2011). Can speaking more languages enhance your creativity? Relationship between bilingualism and creative potential among Korean American students with multicultural link. *Personality and Individual Differences*, 50(8), 1186–1190. Získáno 5. ledna 2018 ze ScienceDirect database.

Lima-Pedroso, M., Magalhães, E., Salgueira, A., Gonzales, A.-J., Costa, J. J., Costa, M. J., & Costa, P. (2014). A versão portuguesa do NEO-FFI: Caracterização em função da idade, género e escolaridade. *Revista Psicologia*, 28(2), 1–10. Získáno 2. února 2018 z http://www.scielo.mec.pt/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0874-20492014000200001

Magalhães, E., Salgueira, A., Gonzales, A.-J., Costa, J. J., Costa, M. J., Costa, P. & Lima de, M. P. (2014). NEO-FFI: Psychometric Properties of Short Personality Inventory in Portuguese Context. *Psicologia Reflexão e Crítica*, 27(4), 642–657. doi: 10.1590/1678-7153.201427405

McCrae, R. R. (2001). Trait Psychology and Culture: Exploring Intercultural Comparisons. *Journal of Personality*, 69(6), 819–846. Získáno 5. ledna z SocINDEX database.

McCrae, R. R., Terracciano, A. (2005). Universal Features of Personality Traits From the Observer's Perspective: Data From 50 Cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*. 88(3), 547–561. Získáno 6. ledna 2018 z PsycARTICLES database.

Morgensternová, M., Šulová, L., & Schöll, L. (2011). *Bilingvismus a interkulturní komunikace*. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s.

Nakonečný, M. (1995). *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia

Pechhersiha, T., & Berkutova, N. (2013). Non-traditional Classification of Bilingualism Notion as a Radial Category Involved into Formation of Multicultural Personality. *European Research*, 44(3-2), 712–718. Získáno 4. února 2018 z Academic Search Ultimate database.

Pinxten, R. (1976). *Universalism versus relativism in language and thought: proceedings of a colloquium on the Sapir-Whorf hypotheses*. Hague: Mouton.

Reber, A.S., & Reber, E.S. (2001). *The Penguin Dictionary of Psychology*. London: Penguin Books Ltd.

Říčan, P. (2010). *Psychologie osobnosti, obor v pohybu*. Praha: Grada

Ramírez-Esparza, N., Gosling, S.D., Benet-Martínez, V., Potter, J.P., & Pennebaker, J.W. (2006). Do bilinguals have two personalities? A special case of cultural frame switching. *Journal of Research in Personality*, 40, 99–120. doi:10.1016/j.jrp.2004.09.001

Schmidt, J. E., Hooten, W. M., & Carlson, Ch. J. (2011). Utility of the NEO-FFI in multi-dimensional assessment of orofacial pain conditions. *Journal of Behavioral Medicine*, 34, 170–181. doi 10.1007/s10865-010-9298-0

Schrauf, R. W. (2000). Bilingual autobiographical memory. Experimental studies and clinical cases. *Culture and Psychology*, 6, 387–417. doi:10.1177/1354067X0064001

Veltkamp, G.M., Recio, G., Jacobs, A.M., & Conrad, M. (2012). Is personality modulated by language? *International Journal of Bilingualism*, 17(4), 496–504. doi: 10.1177/1367006912438894

Wilson, R.J. (2008). *Another language is another soul: Individual differences in the presentation of self in a foreign language*. Nепublikovaná diplomová práce. Londýn: University of London.

Winsler, A., Díaz, R. M., Espinosa, L., & Rodríguez, J. L. (1999). When Learning a Second Language Does Not Mean Losing the First Bilingual Language Development in Low-Income, Spanish-Speaking Children Attending Bilingual Preschool. *Child Development*, 70(2), 349–362. Získáno 5. ledna 2018 z JSTOR database.

Seznam tabulek

Tabulka 1 Škály a ukázkové položky inventáře NEO-FFI.....	43
Tabulka 2 Deskriptivní charakteristiky souboru mužů a žen z hlediska věku	45
Tabulka 3 Srovnání průměrů T-skórů škál NEO-FFI u portug. a am. verze.....	47
Tabulka 4 Srovnání rozdílů T-skórů u škál NEO-FFI a odpovědí na FD	48

Seznam příloh

- Příloha č. 1:** Přepis vybraných odpovědí na otázku po feeling different
- Příloha č. 2:** Část testové baterie v anglickém jazyce
- Příloha č. 3:** Část testové baterie v portugalském jazyce
- Příloha č. 4:** Český a cizojazyčný abstrakt diplomové práce

Příloha č. 1: Přepis vybraných odpovědí na otázku po feeling different*

Znění otázky: Cítíte se někdy jinak, když používáte dva různé jazyky?

Resp. 3: Ano, cítím se jinak. Ale často také záleží na tématu, o kterém mluvím. O práci například mluvím skoro výhradně v angličtině.

Resp. 5: Ano, mám trochu jiný pocit, ale myslím si, že je to dáno také tím, že portugalština je můj rodný jazyk a přirozeně se v ní cítím lépe.

Resp. 6: Ano, cítím se jinak, ale spíše si myslím, že je to tím, že angličtina je můj rodný jazyk. Nemyslím si ale, že bych měla jiné názory, když mluvím portugalsky. Já jsem pořád stejná, jenom v angličtině se cítím trochu lépe.

Resp. 8: Ano, ale je to také hodně dáno prostředím, ve kterém ty jazyky používám. Když chci mluvit o škole nebo o práci, tak mám radši angličtinu. Jakoby se mi v ní lépe tvořily argumenty. Ale pokud mluvím o rodině, přátelích nebo třeba o fotbale, tak se mi lépe mluví v portugalštině

Resp. 9: Ano, rozhodně ano. V portugalštině se cítím otevřenější. Také do ní vždycky sklouznu, když chci mluvit o svých niterných pocitech a emocích. Také sny se mi zdají jenom v portugalštině.

Resp. 10: Ano, ale nemyslím si, že by se mi vyloženě měnila osobnost. Angličtina se mi zdá strukturovanější, lépe se mi v ní vyjadřují věcné myšlenky. Portugalština je zase taková komplexnější a emotivnější.

Resp. 11: Ano, cítím se jinak. Portugalštinu používám pro rodinné záležitosti, angličtina je pro mě jazyk práce a také se v ní bavím s většinou přátel.

Resp. 12: Ano, ale myslím si, že je to hlavně tím, že jsem si v angličtině jistější

Resp. 13: Ano, portugalština je pro mě řeč rodiny, mám ji spojenou se svým dětstvím. Angličtinu zase více používám v běžném životě, v práci, pro komunikaci s přáteli.

Resp. 14: Neřekl bych, že se cítím jinak podle toho, jakým mluvím jazykem. Ale spíše záleží na tom, kde jsem. To se pak opravdu cítím jinak. V Americe se cítím jako Američan a tady spíše jako Azořan.

---

* pro lepší komunikovatelnost se čtenářem byly výpovědi respondentů autorkou práce přeloženy do češtiny z původního anglického a portugalského znění.

Resp. 15: Ano, cítím. V portugalské jazyce jsem mnohem upovídanější. Možná je to ale proto, že v portugalské jazyce se bavím o jiných tématech, než v angličtině. A také s jinými lidmi. K té upovídanosti mě asi povzbuzují jinak kulturně nastavení lidé a taky se bavíme spíše o rodinných záležitostech. Na druhou stranu, v angličtině se mi často zdají sny, takže i tenhle je pro mě hodně osobní.

Resp. 16: V portugalské jazyce se někdy cítím uzavřenější, protože vím, že lidé na mém přízvuku poznají, že jsem dlouho žila v zahraničí. S dětmi mluvím anglicky a někdy mám i pocit, že se mi v angličtině lépe vyjadřují myšlenky. Někdy, když mě neuspokojuje, jak jsem vyjádřila svou myšlenku v portugalské jazyce, tak to radši řeknu ještě jednou, anglicky.

Resp. 17: V portugalské jazyce jsem si vědom své jinakosti. Mám totiž trochu jiný přízvuk. Myslím si ale, že osobnost mám stejnou a je jedno, jakým jazykem mluvím. Myslím si, že častěji přemýšlím i sním v angličtině.

Resp. 19: Je zvláštní, že jsem nad tím nikdy nepřemýšlel, ale to nejspíš proto, že se jinak necítím.

Resp. 20: Necítím se jako jiná osoba, ale vím, že jinak jedním. Třeba mnohem více gestikuluju, když mluvím portugalsky, a taky více intonuju. Když chci okřiknout děti, tak to vždycky dělám portugalsky, mám pocit, že mě pak více poslouchají. V angličtině mluvím jakoby klidněji, tišším hlasem a méně intonuju.

Resp. 23: Ano, v portugalské jazyce je mi lépe, je to jazyk, který mám spojený s dětstvím a s rodinou, V angličtině jsem možná o něco uzavřenější.

Resp. 24: Ano, v angličtině jsem jakoby extrovertnější, ale zároveň méně přátelská. Myslím tím, že je snadnější lidi zdravít a oslovovat, ale pro přátelské rozhovory je mnohem lepší portugalská. Angličtinu navíc beru spíše jako svůj akademický jazyk, který využiju nejvíce v práci.

Resp. 30: Teď už ne, ale cítil jsem se tak dříve, když jsem ještě nemluvil tak dobře anglicky. To jsem se pak cítil lépe v portugalské jazyce a v angličtině jsem byl takový nejistý a stydlivý. Teď už je mi to jedno.

Resp. 35: Necítím se jinak, ale vím, že se chovám jinak. V angličtině jsem více arogantní a dominantní, teda aspoň mi to říkají lidé kolem.

Resp. 37: Cítím se jinak, ale myslím si, že se to váže hlavně ke kontextu. Ve Státech mluvím s jinými lidmi, o jiných věcech. Navíc jsem se tam narodila a vyrostla, takže jsou s tím spojené i vzpomínky.

Resp. 38: Ano. Zvláštní je, že i když je můj mateřský jazyk portugalština, lépe se cítím v angličtině. Mám pocit, že jsem sebevědomější a snáze se mi vyjadřuje.

Resp. 42: Nevím, jestli bych řekla, že se vyloženě cítím jinak, ale myslím si, že různé jazyky způsobují, že se člověk chová jinak. Nejlépe to pozoruju na své matce. Když se třeba o něčem hádáme a já chci, aby se uklidnila, tak začnu mluvit anglicky. Ona mi automaticky začne odpovídat anglicky a vždycky se mi zdá, že pak méně křičí.

Příloha č. 2: Část testové baterie v anglickém jazyce

Univerzita Palackého
v Olomouci

KATEDRA
PSYCHOLOGIE
Filozofické fakulty UP

Dear participant,

My name is Markéta Čajánková and I am a student of Psychology at the University Palacky in the Czech republic. The purpose of my research is to explore the influence of the language to a personality. You are going to fill out a personality questionnaire NEO-FFI, it will take you approximately 15 minutes.

Thank you for agreeing to participate in this study. Remember that your name will not be used in any reports and that all of your responses will be treated with complete confidentiality.

If you have any questions regarding the survey, do not hesitate to contact me via e-mail at _____ or you can reach me at _____.

Background Information:

1. Name:
2. Contact address (preferably e-mail):
3. Sex: Male   Female
4. Age:
5. Education level (highest diploma or degree):
6. Nationality:

Linguistic Information

7. Which do you consider to be your dominant language? ENGLISH / PORTUGUESE
8. On the scale from 1 (least proficient) to 5 (fully fluent) how do you rate yourself in speaking, understanding, reading, writing in Portuguese and in English?

	Speaking	Comprehension	Reading	Writing
English				
Portuguese				

NEO-FFI

NEO Five-Factor Inventory

Paul T Costa, Jr., PhD, and Robert R. McCrae, PhD

Carefully read all of the instructions before beginning. This questionnaire contains 60 statements. Read each statement carefully. For each statement choose the response that best represents your opinion. Tick only one response for each statement. Respond to all the statements, making sure that you tick the correct response.

1	2	3	4	5
Strongly disagree	Disagree	Neutral	Agree	Strongly agree

Příloha č. 3: Část testové baterie v anglickém jazyce

Univerzita Palackého
v Olomouci

KATEDRA
PSYCHOLOGIE
Filozofické fakulty UP

Bom dia,

Chamo-me Markéta Čajánková e sou uma estudante da Universidade Palacky na República Checa. O objetivo da minha pesquisa é explorar a influência da língua para a personalidade. Ao preencher o questionário da personalidade NEO-FFI pode ajudar ao melhor entendimento desta problemática. O preenchimento do questionário vai demorar aproximadamente 15 minutos.

Obrigada pela sua participação nesta pesquisa. Lembre-se do que o seu nome não será usado em nenhum relatório e todas as suas respostas serão tratadas com total confidencialidade.

Se tiver alguma dúvida sobre a pesquisa, não hesite em contactar-me por e-mail ou pode me contactar pelo telemóvel .

Informação de base

1. Nome:
2. Endereço de contacto (de preferência e-mail):
3. Sexo: Masculino Feminino
4. Idade:
5. Nível de ensino (diploma ou título mais elevado):
6. Nacionalidade:

Informação linguística

7. Qual das línguas (português ou inglês) considera a sua língua dominante? INGLÊS / PORTUGUÊS
8. Na escala de 1 (menos proficiente) a 5 (totalmente fluente), como se avalia em falar, entender, ler e escrever em português e em inglês?

	Fala	Compreensão	Leitura	Escrita
Português				
Inglês				

NEO-FFI

NEO Five-Factor Inventory

Paul T Costa, Jr., PhD, and Robert R. McCrae, PhD

(Lima & Simões, 2000)

Leia cuidadosamente as instruções antes de começar. Este questionário contém 60 afirmações. Leia cuidadosamente cada uma das afirmações que se seguem e assinale com uma cruz o que melhor representa a sua opinião. Assinale sempre apenas uma resposta para cada afirmação. Responda a todas as questões.

1	2	3	4	5
Discordo fortemente	Discordo	Neutro	Concordo	Concordo fortemente

Příloha č. 4: Český a cizojazyčný abstrakt diplomové práce

ABSTRAKT DIPLOMOVÉ PRÁCE

Název práce: Bilingvismus a osobnost

Autor práce: Bc. Markéta Čajánková

Vedoucí práce: Mgr. Klára Machů, PhD.

Počet stran a znaků: 62 stran, 106 244 znaků

Počet příloh: 4

Počet titulů použité literatury: 46

Abstrakt: Bilingvismus se stává velmi aktuálním tématem dnešní doby. Přibývá důkazů o jeho dopadu na intelektuální, sociální a psychický vývoj člověka a stává se proto předmětem zájmu současné psycholingvistiky a psychologie. Práce srovnává různé definice bilingvismu, porovnává perspektivy různých vědních disciplín a podává tak komplexní a ucelený náhled na tento koncept. Práce se dále pokouší nalézt vztah mezi jazykem a kulturou a jejich rolí při utváření lidské osobnosti. Hlavním cílem práce je zodpovědět na otázku, zda je jazyk dostatečným stimulem na to, aby změnil lidskou osobnost. Testovanou populací jsou bilingvní-bikulturní jedinci z kulturního prostředí Portugalska a Spojených států. Analýza dat v empirické části práce ukázala, že skutečně dochází ke změnám ve skórování v osobnostním inventáři NEO-FFI v závislosti na jazyce, v jakém je jedinec testován. Bilingvní-bikulturní jedinci se jeví jako neurotičtější a extrovertnější v angličtině, v portugalštině se zase jeví jako přívětivější.

Klíčová slova: bilingvismus, osobnost, bikulturnost, feeling different, cultural frame switching, NEO-FFI

ABSTRACT OF THESIS

Title: Bilingualism and Personality

Author: Bc. Markéta Čajánková

Supervisor: Mgr. Klára Machů, PhD.

Number of pages and characters: 62 pages, 106 244 characters

Number of appendices: 4

Number of references: 46

Abstract: Bilingualism is indeed current topic. Since there is an increasing research-based evidence of its impact on intellectual, social and psychical development of a human being, it has become a subject of interest of contemporary Psycholinguistics and Psychology. This thesis compares various definitions of bilingualism, presents it from the perspective of various scientific fields and provides us with complex and integrated insight into this concept. The thesis explores the relationship between language and culture and its role in formation of human personality. The main aim of this thesis is to answer a question whether language is a sufficient stimulus to change one's personality. Tested population are Bicultural-bilinguals from the cultural ambient of Portugal and the United States. The data analysis in empirical part of the thesis has shown that there are changes in scores in the personality inventory NEO-FFI depending on the language of testing. Bicultural-bilinguals seem to be more neurotic and extraverted when tested in English and more agreeable when tested in Portuguese.

Key words: bilingualism, personality, biculturalism, feeling different, cultural frame switching, NEO-FFI

